

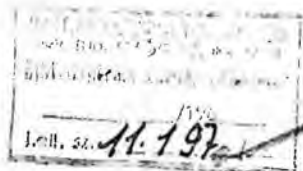
~~F-957~~ ~~F-957~~ 2152
JULIUS FUCSI

RIPORT I 1145
AZ AKASZTÓFA ALÓL

05-05-2012

29. IUL. 2022

1 9 4 8

KIADJA A ROMÁN MUNKÁSPÁRT

JULIUS FUCSIK

ELŐSZÓ

A ravensbrucki gyűjtőtáborban tudtam meg fogolytársaimtól, hogy férjemet, Julius Fucsíkot a Rudé Právo és a Tvorba szerkesztőjét a nemzeti szocialista bíróság 1943 augusztus 25-én Berlinben halálra ítélte.

További sorsára vonatkozó kérdéseink visszhangja a tábor körüli hatalmas falról verődött vissza.

A hitleri Németország veresége után, 1945 májusában a börtönökből és gyűjtőtáborokból kiszabadultak azok a foglyok, akiket a fasiszták már nem tudtak halálra kínozni vagy agyonütni. A felszabadítottak között voltam én is.

Visszatértem felszabadított hazámba és nyomozni kezdtem férjem után, mint ahogy ezrek keresték és keresik férjüket, feleségüket, gyermekeiket, szüleiket, akiket a német megszállók számtalan kínzókamráik egyikébe hurcoltak.

Megtudtam, hogy Julius Fucsíkot elítéltetése tizennegyedik napján, 1943 szeptember 8-án Berlinben kivégezték.

Megtudtam azt is, hogy férjem a pankráci fogházban feljegyzéseket készített. Egy Kolínsky nevű fegyőr tette ezt számára lehetővé, aki papírt és ceruzát adott be neki, a teleirt lapokat viszont titokban kicsempészte a fogházból.

Találkoztam a fegyőrrel és oldalankint megkaptam tőle Julius Fucsík pankráci börtönnaplójának anyagát. A különböző helyeken és különböző embereknél elrejtett, megszámozott lapokat összeállítottam és most, Julius Fucsík utolsó műveként, átadom neked, olvasó.

Gusztá Fucsíková

*A Gestapo
pankráci fogházában
1943 tavaszán*

Feszesen, mozdulatlaná merevült testtel, térdre szorított kezekkel, szinte vakulásig az elsárgult falra meresztett szemmel ülni a Petschek-palota „házi fogságában”, — nem, ez valóban nem a legkényelmesebb helyzet az elmélkedés számára. De vigyázzállásba kényszerítheted-e a gondolatot?

Valaki egyszer — már többé valószínűleg nem tudjuk meg, ki és mikor — a Petschek-palota „házi fogságát” „mozinak” nevezte. Zseniális ötlet. Tágas helyiség ez, benne hat hosszú pad egymás mögött, tele a kihallgatásra várakozók mozdulatlan alakjával, előttük a meztelen fal olyan, mint a mozi vászna. A világ összes filmgyártói nem forgattak annyi filmet, mint amennyi ezen a falon a vizsgálati foglyok lelki szeme előtt megjelent, amikor az új kihallgatásra, a kínzásra, a halálra várakoztak.

Egész életek filmjei peregtek itt le apró részleteikkel, filmek anyákról, feleségekről, gyerekekről, elpusztult otthonokról, megsemmisült megélhetési lehetőségről, hű elvtársokról és árulásról, röpirataink sorsáról, filmek ismét

kiontott vérről, kemény, elkötelező kézszerítá-
sokról, filmek tele iszonyattal és elszántsággal,
gyűlölettel és szeretettel, szorongással és re-
ménnnyel. Az életnek háttal, itt mindenki na-
ponta saját haldoklásának nézője. És nem min-
denki támad fel halottajból.

Százszor láttam itt az én filmemet, ezerszer
forgattam le részleteit, most egyszer megpró-
bálom elbeszélni. Ha előbb szorul nyakam körül
a hurok, mintsem befejezném, maradnak még
milliók, hogy „happy end”-jét megszerkesszék.

HUSZONNÉG Y Ó R A

Öt perc múlva tizet üt az óra. Gyönyörű, lángyos tavaszi este van: 1942 április 24.

Sietek — amennyire szerepem engedi (idősebb, sánta urat alakítok), — sietek, hogy még kapuzárás előtt befussak Jelinekékhez. „Szárnysegédem”, Mirek, vár ott rám. Tudom, hogy ezúttal semmi fontosat nem közölhet, nekem sincsen tulajdonképpen mondanivalóm, de ha nem jelenek meg a megbeszélrt találkozáson, ez pánikot okozhatna. Márpedig különösen mai vendéglátóinknak — e két derék léleknek — nem akarok felesleges gondot okozni.

Egy csésze teával fogadnak. Mirek már várakozik rám, rajta kívül a Fried-házaspár van jelen. Ismét vigyázatlanság! Szívesen vagyok veletek együtt elvtársak, csak nem így, egyrakáson: ez ugyanis a legbiztosab út a börtön és a halál felé. Vagy betartjátok a konspiráció szabályait, vagy abbahagyjátok a munkát, mert így másokat is veszélyeztettek, magatokat is veszélybe sodorjátok. Megértettétek?

— Megértettük.

— No és mit hoztatok nekem ?
— A „Rudé Právo” * májusi számát.
— Nagyszerű. És te, Mirek ?
— Nincs semmi újság. A munka jól megy...
— Akkor készen vagyunk. Legközelebbi találkozás: május elseje után. Értesíteni foglak!
A viszontlátásra !

— Még egy csésze teát !
— Nem, nem Jelinekné, túl sokan vagyunk.
— No csak egy csészécskével, kérem !
És felcsap a gőz a teletöltött teáscsészéből.
— Valaki csönget. Most, este? Ki lehet az?
A látogatók nem türelmesek. Már az ajtót verik.

— Nyissák ki! Rendőrség !

Hamar, ki az ablakon ! Pisztolyom van, fedezem a szökést !

Elkéstünk ! Az ablak alatt, a fény felé forduló revolvercsövekkel ott állnak a Gestapo emberei. Közben a lépcsőházból kifeszítik a lakásajtót s már a konyhába és a szobába ömlenek a behatólok; egy, kettő, három, — kilenc ember. Engem még nem látnak, mert a szobaajtó mögött állok, amit kitártak. Zavartalanul tüzelhetek tehát. Ám kilenc fegyver mered két nőre és három fegyvertelen férfire a szobában. Ha lenyomom a ravaszt, ők előbb esnek el nálamnál. Há akárcsak magam akarnám fő-

---

* A Rudé Právo (Vörös Jog) a Cseh Kommunista Párt hivatalos napilapja volt az első Köztársaság idején. Itt a megszállás idején illegálisan készült példányáról van szó.

belőni, megkezdődik az általános tüzelés és barátaim belepusztulnak. Ha nem lövök, félévet vagy egy évet ülnek és a forradalom kiszabadítja őket. Csak Mirek és számomra nincs menekvés. Megkínoznak majd bennünket. Belőlem semmit sem szednek ki. És Mirekből? Egy ember, aki Spanyolországban harcolt, két évig ült a francia gyűjtőtáborban s aki onnét a háború közepén illegálisan szökött egyenesen Prágáig, nem, az ilyen nem mondhat csődöt. Vagy két másodpercem van a gondolkozásra és döntésre. Avagy talán három?

Ha lövök, semmit sem mentek meg. A magam kinyját ugyan megváltom, de feleslegesen feláldozom négy elvtárs életét. Hát ez így van!

Döntöttem.

Elölépek rejtekhelyemről.

— Ó, még egy!

Az első ütés az arcomat éri. Talán knock-outolni akarnak?

— *Hände auf!*

Újabb ütés, azután a harmadik.

Pontosan így képzeltem.

A példás rendben tartott lakás helyén feldőntött, szertehányt berendezési tárgyak és cserepek szemétdombja.

Újabb ütlegek és rúgások.

— *Marsch!*

Gépkocsiba tuszkolnak. Pisztolyaikat állandóan rámszegzik. Így kezdődik meg, útközben a kihallgatás.

— Ki vagy ?

— Horák tanár !

— Hazudsz !

Vállat vonok.

— Beszélj, vagy lövök !

— Hát löjtek már !

Am golyó helyett csak öklök érnek.

Villamossíneket keresztezünk. Mintha egy villamos futna itt fehér koszorúval. Esküvői kocsí, most éjjel? Ügylátszik, kezdődik a láz.

A Petschek-palota. Azt hittem, élve soha sem lépem át a küszöbét és most a negyedik emeletéig ügetek. Ahá, a híres II. A. 1. a kommunistaellenes osztály. Ügylátszik, a végén még kíváncsi is vagyok.

A sovány, hosszú rendőrbiztos, aki a rajtaütő osztagot vezette, tokba süllyeszti pisztolyát és irodájába vezet. Cigarettaival kínál és meggyújtja.

— Ki vagy ?

— Horák tanár.

— Hazudsz !

Karórája tizenegyet mutat.

— Motozátok meg !

Kezdődik a motozás. Levetköztetnek.

— Van igazolványa ?

— Van.

— Milyen névre szól ?

— Horák tanár.

— Nézzetek utána !

Telefon.

— Nincs bejelentve. Az igazolvány hamis.

— Kitől kaptad ?

— A rendőrigazgatóságon váltottam ki.

Az első botütés; a második; a harmadik. Számoljam? Ezt a statisztikát, fiú, soha többé, senkinek sem mutathatod be.

— Neved? Beszélj! Lakáscímed? Beszélj! Kivel érintkeztél? Beszélj! Konspiratív lakásaitok merre vannak? Beszélj! Beszélj! Beszélj! Különben agyonverünk !

Körülbelül mennyi ütést bír ki egy egészséges ember ?

A rádió éjfél tőtti bűg. A kávéházakban záróra kezdődik, az utolsó vendégek is hazaballagnak, a szerelmesek hazakísérik egymást és nem tudnak elválni a kapuk előtt. A hosszú, sovány rendőrbiztos vidám mosollyal lép be a helyiségbe.

— Minden rendben van — szerkesztő úr ?

Ki mondta meg nekik ? Jelinekéék ? Friedék ? Hiszen azok még a nevemet sem tudják.

— Látod, mindent tudunk. Beszélj! Legyen eszed.

Különös szótár! Az értelem itt árulást jelent.

Amde nincsen eszem.

— Kötözzétek meg! És húzzatok rá !

Egy óra. Elzörögnek az utolsó villamosok, az utcák üresek már, a rádió leghűségesebb hallgatóinak jóéjszakát kíván.

— Ki a tagja még a Központi Bizottságnak? Hol vannak a titkos leadók? Hol a nyomdák? Beszélj! Beszélj!

Most már újból nyugodtabban tudom az ütések számolni. Egyetlen fájó pont, amit érzek még, szétrágott ajkam.

— Cipőt le!

Igazis, a talpam még nem érzéketlen. Ezt most érzem nagyon is. Öt, hat, hét csapás. Mintha agyvelőmíg hatolnának az ütések.

Két óra. Prága alszik. Almából talán felsír valahol egy gyerek s egy férfi oldalról nézi szendergő asszonyát.

— Beszélj! Beszélj!

Nyelvemmel végigszántok a számban s igyekszem megszámolni kivert fogaimat. Nem sikerül. Tizenkettő, tizenöt, tizenhét? Ennyi a „kihallgató” rendőrbiztosok száma. Néhányan már láthatóan fáradtak. És a halál még mindig nem jött el. Három. A külvárosban már hajnal dereng, zöldségeskocsik zörögnek a csarnok felé, a köztisztasági munkások kibalagnak az utcákra. Talán végül is megérek még egy reggelt.

Elővezetik feleségemet.

— Ismeri ezt a férfit?

Lenyelem a vért, hogy ne lássa... ez nyilván hiábavaló, hiszen arcom minden részéből, minden ujjam hegyéből csepeg.

— Ismeri?

— Nem ismerem.

Ki tudta mondani és egyetlen szemrebbenéssel sem árulta el, milyen borzalmas dolgot él át. A drága! Betartotta fogadalmát, hogy sohasem fog ismerni, bár ez most már felesleges volt. De ki mondhatta meg nekik a nevemet?

Elvezették. A tőlem kitelő legvidámabb pillantással búcsúztam tőle. Talán nem is volt olyan vidám. Nem tudom.

Négy óra. Virrad? Nem virrad? Az elsötétített ablakok nem adnak feleletet.

Eltaszítok valakit és lebukom a földre. Rúgnak, taposnak. A fekete rendőrbiztos szakállamnál fogva felránt és elégedetten nevet, mikor mutatja a kezében maradt szőrösömöt. Ez tényleg komikus. És fájdalmat már úgysem érzek.

Öt óra, hat, hét, tíz, tizenkettő. A munkások munkahelyükre mennek, a gyerekek iskolába tartanak, azután hazaballagnak. Az üzletekben bevásárolnak, odahaza főznek, az elvtársak talán tudják már, hogy elfogtak s lehet, hogy megtették a biztonsági intézkedéseket... mi lenne, ha mégis beszélnék... nem, ettől ne féljeteK, nem vallok, higjyeteK bennem. S a vég úgysem lehet messze.

Már mindez csak álom, rossz lázálom, ütések zúdulnak rám, majd vízzel locsolnak, ismét ütlegek és az annyit hallott „beszélj, beszélj, beszélj!” s én még mindig nem tudok meghalni. Anyácskám, miért szültél ilyen erősnek?

Délután öt óra. Már mind nagyon fáradtak. Az ütlegek hosszú kihagyásokkal, egyre ritkáb-

ban hullanak most, már merő megszokásból. És egyszerre valahonnét messziről, igen messziről, békés, csendes hang szólal meg, szívélyesen, mint a símogatás:

— *Er hat schon genug!*

És azután ülök; széktámla billen, majd újból felmerül előttem, valaki innom ad, valaki cigarettával kínál, amit nem tudok tartani, valaki megpróbál cipőbe bújtatni s azt mondja, nem megy, azután félig vezetnek, félig visznek le a lépcsőkön, autóba tesznek, valaki ismét pisztolyt szegez rám, villamossal találkozunk, fehér virágokkal díszített esküvői kocsis, talán mindez álom, láz, haldoklás, vagy legalább maga a halál. Hiszen a haldoklás fájdalmas dolog, ez pedig már nem fáj, ez semmiség, pehelykönnyű dolog, csak sóhajtok még egyszer és vége.

Vége? Nem, még mindig nincs vége. Hiszen megint állok, bizony állok, idegen támasz nélkül, a magam lábán és közvetlenül előttem szutykos, sárga fal, valami sötét folyadékkal bemázolva. Ugylátszik, vér ez, felemelem az ujjamat és igyekszem szétkenni. Friss vér: az enyém.

Azután valaki hátulról fejbeüt és azt parancsolja, hogy emelt kézzel csináljak guggolókat, a harmadiknál elesem...

Hosszú SS-ember áll felettem, belémrügve mondja, hogy álljak fel; milyen felesleges ez;

ismét felmos valaki, megint ülök, valamilyen nő orvosságot ad be, kérdezi, mim fáj, amire úgy vélem, hogy minden fájdalom a szívembe szorult.

— Neked nincs is szíved — mondja a hosszú SS-katona.

— Ó, mégis! — mondom és egyszerre nagyon büszke vagyok, hogy van elég erőm még ahhoz, hogy harcoljak a szívemért.

Azután ismét minden eltűnik, a fal, a nő az orvossággal, a hosszú SS-katona is...

Cellaajtó nyílik meg előttem. Kövér SS-ember cipel be, a szalmazsákra fektet, leszedi rólam ingócskáimat, végig tapogatja duzzadt testemet és borogatást rendel.

— Idenézz, — mondja fejcsóválva a másíknak, — idenézz, mire képesek!

És ismét messziről, végtelen messziről békés, csöndes hangot hallok, kedveset, mint a símogatás:

— Nem éri meg a reggelt.

Az óra öt perc múlva tízet üt. Langyos, gyönyörű tavaszi este van; 1942 április 25.

KUZDELEM A HALALLAL

*„Ha napfény és csillagsugár
Kihúnytak néked már...”*

Két ember, alul összekulcsolt kézzel, lassú, nehéz léptekkel jár körben egymás mögött egy fehér kriptában és vontatott, egyenlőtlen hangon szomorú egyházi dalt énekel.

*„Otthonod már nem a világ
S a menny tágassága vár...”*

Valaki nyilván meghalt. Kicsoda? Próbálom megfordítani a fejem. Talán meglátom a ravatalt a halottal és a két mutatoujjszerűen felállított gyertyát a fejénél.

*„Hol nincsen többé éjszaka
S a fény a sötétnek ura...”*

Sikerül felnyitni a szemem, de senkit sem látok kívülük. Nincs itt más, csak ők ketten és én. Kinek énekelnek hát?

*„Meváltód: Jézus Krisztusod
A mindig fénylő csillag ott...”*

Ez temetés, minden bizonnyal temetés. De kit temethetnek? Ki van itt? Csak ők ketten és én. Én — csak nem az én temetésem ez? Emberek, hallgassatok ide, ez valamilyen félreértés! Én mégse haltam meg. Hiszen mégis csak élek. Hiszen látjátok, hogy rátok tekintek és beszélek hozzátok. Állj! — ne temesetek el!

*„Aki már végleg búcsúzik,
Indulni, menni vágy...”*

Nem hallják. Süketek talán vagy nem beszélnek elég hallhatóan? Testem itt hever a ravatalon s a saját temetésemet nézem végig? Komikus dolog.

*„Kutató szeme fellelcsúzik
S a magas mennybe lát...”*

Megpróbálok visszaemlékezni. Valaki nagynehezen megemelt, felöltöztettek, hordágyra tettek, patkós léptek csattogtak a folyosó kövén és... Ez minden. Többet nem tudok, többre nem emlékszem.

„Hol nincsen többé éjszaka...”

Ej, mindez értelmetlen. Élek. Valami távoli fájdalmat érzek és szomjas vagyok. Márpedig a halottak mégsem szomjasak. Minden erőmet beleadom a kísérletbe, hogy felemeljem a kezem és természetellenes, idegen hang tör ki belőlem:

— Inni !

Végre! A két ember felfigyel, abbahagyta a körbenjárást. Most fölém hajolnak az egyik megemeli fejemet és vizeskorsót szorít a számhoz.

— Valamit enned is kell, fiú, hiszen két napja csak iszol és iszol...

Mit mondott? Már két napja? Milyen nap van ma ?

— Hétfő.

Hétfő. Pénteken fogtak el. Milyen nehéz a fejem! És hogy hűt a víz. Aludni! Hagyjatok aludni! Cseppek fodorítják a forrás tiszta vizét. A réti forrás ez a hegyekben, tudom már, a *Roklany* alatti vadászlak mellett és aprószemű, kitartó eső susog a fenyvesekben... milyen édes dolog aludni...

...Mikor újra felébredek, kedd este van és fölöttem egy kutya áll. Farkaskutya. Okos, szép, kutató szemmel néz rám és megkérdez.

— Hol laktál ?

Ó, nem, ez nem kutya. A hang másé. Persze, hiszen még valaki áll itt, magasszárú csizmát látok, még egy pár csizmát és katonai nadrágot. de azon túl ködbe vész a világ, forog a fejem, ha feljebb nézek, ej, most nem érdekel ez, hagyjatok aludni...

Szerda.

A két zsoltáréneklő férfi most az asztalnál ül és agyagedényekből eszik. Már meg tudom különböztetni őket. Az egyik öregebb, a másik

fiatalabb és nem hasonlítanak a szerzetesekhez. A kripta sem kripta, hanem közönséges fogházi zárka, a padló deszkái összefutó élekkel távolodnak el szememtől és amott nehéz, sötétszínű ajtóban végződik a világ.

A závárban megcsikordul a kulcs, a két ember felugrik és vigyázzállásba merevedik. Két SS egyenruhás férfi lép be, megparancsolják, hogy öltöztessenek fel — nem is tudtam, mennyi fájdalom rejtőzik minden nadrágszárban és kabátujjban — hordágyra fektetnek és lefelé visznek a lépcsőn. Patkós léptek zaja csattan fel a folyosón... ez az az út, amelyen már egyszer vittek és visszahoztak eszméletlenül. Hova vezet, milyen pokol felé fordul?

A pankráci *Polizei-Gefängnis* sötét és rideg felvételi irodája. A földre helyeznek és egy félszegen barátságos cseh hang fordítja a dühösen felcsattanó német kérdést:

— Ismered?

Kezemmel félresímítom szakállamat. A hordágy előtt szélesarcú, fiatal lány áll. Egyenesen, emelt fővel áll, nem dacosan, de nyugodtan, csak tekintetét fordítja kissé felém, éppen anynyira, hogy lelásson rám és szempillantásával köszönthessen.

— Nem ismerem.

Úgy rémlik, mintha egyszer láttam volna, azon a vad éjszakán a Petschek-palotában. Most látom másodszor. Harmadszor, sajnos, nem láthattam, hogy megszorítsam a kezét azért a

büszke nyugalomért, amivel itt állt. Arnost Lorenz felesége volt. Az 1942-es ostromállapot első napjaiban kivégezték.

— De ezt biztosan ismered.

Anyicska Jirásková. Az Istenért Annácska, hogyan került maga ide? Nem ejtettem ki a nevét, nem volt egymással soha dolgunk, nem ismerem magát. Anna, érti, nem ismerem!

— Nem ismerem! —

— Legyen eszed, ember!

— Nem ismerem!

— Julius, — ennek semmi értelme — mondja Anyicska és csak zsebkendőt szorongató kezének egy apró, ideges rándulása leplezi le felindulását — ennek semmi értelme. Elárultak.

— Kicsoda?

— Hallgasson — vág a szavába valaki és gyorsan eltaszitja, amikor lehajol hozzám és kezét ad.

— Anyicska!

Már nem hallom a további kérdéseket. És csak messziről, fájdalom nélkül, mintha valami színjátékot néznék, érzem, hogy a két SS ismét visszavisz a cellába, érzem, milyen durván lóbálják a hordágyat és nevetve kérdezik, nem szeretnék-e inkább a nyakamon himbálódzni.

Csütörtök.

Kezdek már eszmélni. Az egyik fogolytársamat, a fiatalabbat Karelnek hívják, a másik neve, az öregebbé: apa. Valamit mesélnek magukról, de fejemben összekuszálódik a történet.

Valami tárna van benne és padban ülő gyerekek, csengetést hallok, talán valahol tűz van, állítólag minden nap orvos és SS-felcser jár hozzám s állítólag állapotom nem is olyan rossz, újból ember leszek a talpamon. Ezt az apa annyi nyomatékkal mondja és Karel olyan buzgón erősíti, hogy ebben az állapotban is érzem: jámbor hazugsággal traktálnak. Drága bajtársak! Fáj, hogy nem hihetek nekik.

Délután.

Kinyílik a cellaajtó és csendesen, lábujjhegyen besurran a kutya. Megáll a fejem felett és újból kutatva mér végig. Megint két pár csizma — most már látom: az egyik a kutya gazdájáé, a pankráci fegyház igazgatójáé, a másik a Gestapo II. A. 1. osztály főnökéé, aki éjjeli kihallgatásomon elnökölt — s azután még egy pár polgári nadrág. Tekintetemet rájuk emelem — igen, ismerem őket, ez a hosszú, sovány Gestapobiztos, aki a rajtaütőkülönítményt vezette. Leül a székre és megkezdődik a kihallgatás.

— A játszmát eljátszottad, legalább a magad bőrét mentsd meg. Beszélj!

Cigarettával kínál. Nem fogadom el, hiszen ebben az állapotban nem tudnám elszívni.

— Milyen régen laktál Baxáéknál?

Baxáéknál! Hát ezt is tudják! Ki vallotta ki ezt?

— No, látod, mindent tudunk. Beszélj!

Ha tudtok mindent, minek beszéljek? Becsületes voltam, végig az maradok.

Egy óráig tart a kihallgatás. A rendőrbiztos nem lármázik, hanem türelmesen ismétli a kérdéseket és ha nem tudja kivárni a választ, két, három, tíz kérdést tesz fel egymásután.

— Miért nem értesz? Vége van mindennek, vedd tudomásul végre, hogy vesztettetek.

— Csak én vesztettem.

— Te talán hiszel még a kommunisták győzelmében?

— Persze hogy hiszek.

— Hisz-e még vajjon, — kérdi a rendőrfőnök németül a hosszú biztos tolmácsolásával — hisz-e még vajjon Oroszország győzelmében?

— Minden bizonnyal. Nem lehet más a vége.

Fáradt vagyok már. Minden erőmet összeszedtem, hogy magamnál maradjak, most pedig olyan gyorsan hagy el a tudatom, mint a mély sebből kiszökő vér. Még érzem, amint kezet adnak, — talán olvassák már a halál jegyét a homlokomon. Némely országban az is a szokás, hogy a hóhér megcsókolja áldozatát, mielőtt végrehajtaná rajta a halálos ítéletet.

Este van.

Két ember összekulcsolt kézzel körben jár egymás mögött és vontatott, egyenlőtlen hangon szomorú dalt énekel:

*„Ha napfény és csillagsugár
Kihúnytak néked már...”*

Ó, emberek, hagyjátok ezt! Talán szép ének ez, de ma május elsejének, a leggyönyörűbb, legörömtelibb ünnepnek előestéje van. Próbálok valami vidámat énekelni, de ez úgylátszik, még szomorúbban hangzik, mert Karel elfordul, az apa meg szemét törli. Sebaj: nem hagyom magam, tovább énekelek és lassan ők is velem tartanak. Békésen alszom el.

Május elsejének hajnala.

A fogháztorony órája hármat üt. Először hallom kongását tisztán. És elfogatásom óta először vagyok teljesen tudatomnál. Érzem a friss levegőt, amint a nyitott ablakon át beáramlik és ráömlik földön fekvő szalmaszákomra. Érzem a szalmaszálak végeit, melyek a zsákszöveten át befürödnek mellembe és hasamba. Testem minden része ezer fájdalommal sajog és nehezen lélekzem. S mintha hirtelen kinyitnék egy ablakot, tisztán látom: ez a vég. Haldoklom.

Sokáig tartott, amíg eljöttél, halál. Mégis, úgy reméltem, csak hosszú évek múlva ismerkedünk meg. Hogy egyszer a szabad ember életét élhetem, hogy dolgozhatom, szerethetek, énekelhetek és csavaroghatok még szerte a világban. Hiszen tulajdonképpen csak alig értem el az érett kort és sok, sok erőt éreztem magamban. Mindez tovatűnt. Ez a vég. Szerettem az életet és szépségéért mentem a csatába. Szerettelek benneteket emberek, boldog voltam, ha szeretetemet viszonzótátok, szenved-

tem, ha nem értettetek meg. Akit megbántottam, bocsássa meg nekem, akit megörvendeztettem, felejtse el! Szomorúság soha se tapadjon a nevemhez! Ezt a végrendeletet hagyom nektek, apácskám, anyácskám, nővéreim és Augusztám, ez a végső üzenetem számotokra, elvtársak és emberek, akiket valaha is szerettem. Ha úgy gondoljátok, hogy a könnyek segítenek, sírjatok egy kicsit! De ne sajnáljatok. Az örömért éltem, az örömért halok meg. Bűn lenne, ha síromra a gyász angyalának köalakját állítanátok.

Május elseje! Ezekben az órákban már talpon voltunk és készítettük zászlóinkat a városok peremén. Ezekben az órákban Moszkva utcáin már megindultak az első osztagok a májusi csapatszemlére. Most pedig ebben az órában milliók vívják az utolsó csatát az ember szabadságáért s ezrek hullanak el közben. Egy vagyok közülük. És egynek lenni közülük, az utolsó csata harcosai közül, valóban gyönyörű dolog.

De a haldoklás kevésbé az. Nem kapok levegőt, szorongok és fuldoklom. Zörgő hangok törnek fel torkomból, még felébresztem fogolytársaimat. Ha megnyhíthetném kis vízzel ezt a szomjúságot, tán jobb lenne... De a korsó üres már. Ott, csupán hat lépésnyire tőlem, a sarokban az illemhely csészéjében elég víz van. Lesz-e erőm odáig eljutni?

Hasonfekve csúszom feléje, csendesen, nagyon csendesen, mintha a halál minden dicsősége abban állna, hogy senkit se ébresszek fel, odavonszolódok és mohón iszom a csésze vizéből.

Nem tudom, milyen sokáig tartott ez, nem tudom, milyen sokáig vergődtem vissza. Tudatom ismét tűnőben. Utőeremet keresem, de nem érzek semmit. Szívem felkúszik a torkomig, majd gyorsan zuhan alá. Vele zuhanok a mélybe. Sokáig tart a zuhanás. Ütközben még hallom Karlik hangját:

— Apa, apa, hallod, szegényke a végét járja..

Délután eljött az orvos.

(Ezt azonban csak jóval később tudtam meg).

Megvizsgált, megcsóválta a fejét. Aztán visszament a fogházrendelőbe, szétépte a nevére kiállított halálozási tanúsítványt és szakszerű elismeréssel mondta:

— Bivalytermészet.

A 267-ES ZÁRKA

Az ajtótól az ablakig hét lépés, hét pedig visszafelé.

Ezt jól ismerem.

Hányszor mértem ki a távolságot a pankráci zárka padlójának fenyőfadeszkáin! Talán ebben a cellában ültem egyszer azért, mert túlságosan tisztán láttam a cseh polgároknak a nép szempontjából ártalmas politikáját. Most népemet keresztre feszítik, a cella előtt német örök járnak és vak politikai pókok valahol kint újból az árulás fonalát szövik. Hány évszázadra van az embernek szüksége, amíg átlátja a szövénényt? Hány ezer zárkán kell az embereknek utat törniök előre? És mennyire lesz még szükség? Ó, nerudai Kisjézus, még mindig nincs vége az emberiség megváltásához vezető útnak! A világ azonban nem alszik már!

Hét lépés oda, hét lépés visszafelé. Az egyik falon felcsapható vaságy, a másikon szomorú, szürke fatábla agyagedényekkel. Mindez ismerős. Csupán kissé gépesítették közben a beren-

dezést, a kályhát központi fűtés váltotta fel, a vödröt öblitős illemhely, különösen az emberek gépiesültek el azóta. Ezek már automaták. Ha megcsörren a kulcslyuk, mert nyitják a cellaajtót vagy a kémlelőablakot tárják ki, a foglyok bármit is csináltak, felugranak, vi-
gyázzállásba vágják magukat és a zárka pa-
rancsnoka egy lélekzetre vágja ki:

*„Achtung cellecvözibnzzechzik belegtmittraj-
man allezinordnung!”*

A cellánk tehát a 267-es számú. Ebben a zárkában azonban a gépezet nem mű-
ködik a kívánt pontossággal. Csak ketten ugra-
nak fel, én addig az ablak alatti szalmazsákon
fekszem hasmánt egy hétig, két hétig, hat hé-
tig — és újjászületek. Már mozgatom a feje-
met, már emelni tudom a kezemet, már fel-
könyöklök, sőt azt is megpróbálom, hogy hátra
forduljak... Megírni ezt mindenestre egysze-
rűbb dolog, mint végigcsinálni.

Körben a zárka is változik. Az ajtó létszám-
tábláján a hármast kettessel váltották fel, mert
a fiatalabb férfi kettőjük között, Karlik, aki
szomorú nótával temetett, eltűnt, csupán jó
szíve emlékét hagyta maga után. Tulajdon-
képpen csak félálomban látom, együttlétünk
utolsó két napjának emlékei között. Türelme-
sen meséli élettörténetét és én újból és újból
elalszom a felében.

Karel Malecnek hívják. A szállítókasoknál
dolgozott egy Hudlice melletti érctárnában,

ahonnét robbanóanyagot szállított ki az ellenállási mozgalom számára. Már közel két éve, hogy elfogták s most bíróság elé viszik, talán Berlinbe; egy váltásnyira való van ezekből a munkásokból s ki tudja, milyen sors elé cipelik őket. Otthon felesége és két gyermeke van. Nagyon szerette őket, roppantul szerette, — de kötelességét teljesítette és „másként nem tudott cselekedni”.

Hosszú órákig üldögél mellettem s kényszerít, hogy egyem. Nem tudok. Szombaton — fogságomnak tán nyolcadik napján, — a legnagyobb erőszakhoz folyamodik. Jelenti az ügyeletes rendőrőrmesternek, hogy fogságom egész ideje alatt nem ettem még semmit sem. A Polizeimeister, a pankráci fegyház SS egyenruhás, örökké gondokba merült felcsere, akinek tudta nélkül a cseh orvos még csak egy aszpirint sem írhat fel, sajátkezűleg hoz egy csésze diétás levest és addig strázsál mellettem, míg el nem fogyasztom. Karlik nagyon elégedett közbelépésének eredményével és másnap sajátmaga diktál belém egy tál vasárnapi levest.

Amde tovább nem megy. Zúzott ínyem nem tud megbirkózni még az ünnepi gulyás széttört burgonyadarabjaival sem és megdagadt torokom védekezik minden tömörebb anyag ellen.

— Gulyást, még gulyást sem akar — panaszkodik Karlik és szomorúan csóválja fejét e tünemény felett.

Azután jóétvággal lát neki adagomnak, amit az öreggel becsületesen megfelezett.

Oh ti, akik a negyvenkettes évet nem a Pan-krácon éltétek át, ti nem tudjátok, nem tudhatjátok, mi az: gulyás! Még a legszörnyűbb időkben is, amikor a gyomrot csikorgatta az éhség s a fürdéskor bőrrel bevont csontvázak jelentek meg emberek helyett, amikor a bajtárs legalább szemével lopott egy harapásnyit a másik adagjából, amikor még az ellenszenves, vizes paradicsomkivonattal hígított zöldségeskása is áhított ingyencfalatnak tünt fel, hetenként kétszer szabályosan megjelent a gulyás. Csütörtökön és vasárnap a házimunkások egy merőkanál krumplit döntöttek ki agyagedényeinkbe és megöntözték egy kanál, néhány húscsapatot tartalmazó gulyáslével. Csodálatosan ízletes volt, több mint ízletes: tapintható emlékeztetés az emberi élet formáira, valami civil és szabályszerű dolog a Gestapo fegyház vad szabálytalanságai közepette, valami, amiről megilletődötten és gyönyörrel beszéltünk — ő ki tudja megérteni, milyen fenséges értéket jelenthet egy merőkanálnyi jó húslé az állandó haldoklás retteneteivel fűszerezve!

Két hónap múlva már jól megértettem Karlik elszörnyedését. Semmi sem győzhette volna meg közelgő halálomról olyan nyilvánvalóan, mint az, hogy még gulyást sem akartam.

Azon az éjjelen Karlikot két óra tájt felkellették. Öt perc alatt szállításra készen kellett

lennie, mintha csak a szomszédba kellene átfutnia, mintha nem az az út állana előtte, mely talán élete végéhez vezet, új börtönbe, gyűjtőtáborba, vesztőhelyre vagy ki tudja, hová?

Szalmazsákom mellé térdelt egy pillanatra, hogy átöleljen és megcsókoljon, amikor a folyosón felhangzott az egyenruhás fogdmeg rekedt kiáltása annak jelzésére, hogy az érzelmeknek a Pankrácon nincsen helyük, — a fiú kiszaladt, a zár csattant és ketten maradtunk.

Fiú, meglátjuk-e még egymást valaha? Mikor jön a következő búcsú? A két ittmaradott közül pedig ki távozik majd előbb és hová? És ki fogja kíséрни? Az SS egyenruhás foglár vagy az egyenruha nélküli halál?

Ez már csak a visszhangja a búcsúzás után velünk maradt gondolatoknak. Azóta egy esztendő múlt el s a gondolatok, melyek a távozó barátot kísérték, azóta váltakozó hevességgel újból visszatértek közénk. A zárka külső ajtaján lógó létszámtábla kettese időközben újra hármassá változott, majd megint kettessé zsugorodott, új fogolytársak jöttek és mentek, csak mi ketten maradtunk idebenn, akik akkor gubbasztottunk a 267-es cellában, csak mi maradtunk hűséges lakói továbbra is: „apa” és én.

Az „apa”: Jozef Petsek hatvanéves tanító igazgató. Nyolcvanöt nappal előttem tartóztatták le, mert a szabad cseh iskolareform ki-

dolgozásával „felségárulást követett el a Birodalom ellen”.

Az apa az olyan... Node, hogy fogod most jellemezni, fiam? Nehéz munka lesz! Egy esztendő-t töltöttünk a cellában egymással. Közben neve körül eltűnt az idézőjel, hiszen azóta a két különböző korú fogolytársból ténylegesen apa és fiú lett, egy év alatt kölcsönösen felvettük egymás szokásait, szavajárását, beszédmódját is, — próbáld megismerni ma, mi az enyém és mi az apáé, mivel jött ő, mivel én a cellába!

Éjszakákat virrasztott felettem és nedves, fehér borogatókendővel riogatta a halált, ha közeledett. Önfeláldozóan tisztította meg a genny-től sebeimet és sohasem vettem rajta észre, hogy érzi a sebek pállott szagát, mely ott terjengett szalmazsákom körül. Megmosta és összefércelte az első kihallgatás áldozatául esett ingem szegényes foszlányait; amikor már nem tudta tovább toldozni, a maga fehéreneműjébe öltöztetett. Százszorszépet és fűszálakat hozott be vidításomra, amiket a reggeli séta alatt tépett nagy kockázattal a pankráci fegyházudvar kökockái közé szorult földesíkokból. Aggódó szemének védőkötésébe font, amikor új kihallgatásokra vezettek és új kötést tett új sebeimre, amikor visszatértem. Ha éjszakai kihallgatásra vittek, nem aludt el, míg nem érkeztem vissza, nem fektetett le szalmazsákomra és gondosan be nem burkolt takarómba. : 193. 193

Ilyenek voltak barátságunk kezdetei, később még inkább elmélyült köztünk a kapcsolat, amikor én is saját lábamra álltam és leróhattam vele szemben végre fiúi adósságaimat.

De így, egyszuszra, fiú, ezt úgysem mondhatod el. A 267-es cellának ebben az évben gazdag élete volt, minden, ami élt, a maga sajátos módján élt, apácska is. Ezt hosszasan kellene elmondani s a történetnek még nincs vége! (Ami szinte úgy hallatszik, mint a reménység hangja).

A 267-es cellában lüktetett az élet. Szinte minden órában feltárult az ajtó és eljött az ügyeletes foglár. A súlyos kommunista bűnözők ellen elrendelt szigorított ellenőrzés volt ez, de néha merő kíváncsiság is. Hiszen sokszor meghaltak itt emberek, akiknek nem lett volna szabad meghalniuk. Am ritkán történt meg, hogy nem halt meg az, akinek haláláról már mindenki meg volt győződve. Más folyosók fegyőrei is eljönnek, beszédbe elegyednek, vagy némán felemelik a takarót, szakértői szemmel méregetik sebeimet, aztán ki-ki természete szerint cinikusan viccelődik vagy barátságosabb hangot üt meg.

Egyikük — Labdacsnak kezdjük nevezgetni — gyakrabban jár be, mint a többiek és széles mosollyal kérdi, vajjon a „vörös ördögnek” nincs-e valamire szüksége. Nem, köszönöm, nincsen. Néhány nap múlva Labdacs felfedezi,

hogy a vörös ördögre mégis ráfér valami: a borotválás.

Borbélyt hoz.

Az első fogoly, akivel a cella lakóin kívül megismerkedem. Bocsek elvtárs Labdacss jöszívétől sugallt szolgálata azonban állati ajándéknak minősül: Apácaska tartja fejemet. Bocsek elvtárs letérdel a szalmazsák mellé és tompa zsilettel igyekszik utat törni szakállam bükkfa cserjésében. Keze reszket, szeme könnyes. Meg van győződve arról, hogy halottat borotvál. Igyekszem megnyugtatni.

— Bátorság fiatalember, ha kibírtam a kihallgatást, talán kibírom a te borotválásodat is.

Erőm azonban mégis kevés van és mindketőnknek meg kell pihennünk.

Két nap múlva újabb két fogollyal kötök ismeretséget. A komisszárius urak a Petschekpalotában türelmetlenek s mert a pankráci rendőrőrmester idézőlapomra naponta ráírja: „*Transportunfähig*”, parancsot adnak, hogy bármi módon is, de szállítsanak már be. Így tehát két fogoly áll meg hordággal cellánk előtt, a házimunkások vagy folyosósok fegyencruhájában, apácaska nagy erőfeszítéssel felöltöztet, a bajtársak ráfektetnek a hordágyra és visznek. Az egyik közülük felém hajlik, amikor a lépcső felett megcsúsodom a hordágy meredek vásznán és odasúgja:

— Légy erős!

Azután halkabb hangon néhány szóban újdonságokat közöl.

— Ez és ez!

Ezúttal nem állunk meg a felvevő irodában. A hosszú folyosón továbbvisznek a kijárat felé. A folyosó tele van emberekkel, mert csüörtök van és a foglyok hozzátartozói ilyenkor hozzák és viszik a rabok fehérneműjét. Valamennyi a szomorú menetet nézi, részvét ül a szemekben, ami nem tetszik nekem.

Kezemet fejemhez húzom tehát és öklöt formálok belőle. Talán meglátják és megértik, hogy őket üdvözlöm, talán csak nevetséges gesztus ez, de többre nem futja erőmből.

A Pankrác udvarán teherautóra tettek, két SS a vezetőhöz ült, kettő felvont pisztolya ravaszán tartott ujjal fejemhez mászott és megindultunk. Utazásunk nem volt éppen eszményi-ne! mondható. Hol az egyik tántorodott el, hol a másik s mielőtt kétszáz métert gurult volna a kocsí, elvesztettem eszméletem. Komikus út volt ez a prágai utcákon keresztül: az öttonnás teherkocsí, mely harminc fogoly befogadására alkalmas, egyetlen emberért tékozolja benzinjét, elöl két SS, hátul két SS, revolverrel kezében, fenevadként őriz egy eszméletlen testet!

Másnap megismétlődött a komédia. Ezúttal azonban kitartottam a Petschek-palotáig. A kihallgatás nem tartott hosszú ideig. Friedrich

rendőrbiztos némileg vigyázatlanul ért hozzám és ismét öntudatlan állapotban szállítottak vissza.

Most olyan napok következtek, melyekben már nem tudtam kételkedni abban, hogy élek. A fájdalom, az élet édestestvére, nagyon is figyelmeztet erre. A Pánkrác is tudomást szerzett róla, hogy valamilyen vigyázatlanság következtében életben vagyok és megjöttek az első üdvözlések: a vastag falak kocogták egymásnak és az ételt osztó folyosószolgálatosok szcmpillantással továbbították.

Csak feleségem nem tudott rólam semmit. Egy emelettel lejjebb, három-négy zárkával odébb, szorongás és remény között élt, míg szomszédnője egy reggeli séta közben oda nem sügta neki, hogy végem van, mert cellámban állítólag belehaltam a kihallgatáson szerzett sérülésekbe. A világ forogni kezdett erre vele s össze-vissza botorkált az udvaron; azt sem érezte, hogy a felügyelőnő vigaszként arculiti, hogy visszaterelje a sorba, ami a szabályszerű fogolyéletet jelenti. Mit láthattak jóságos, nagy szemű, amikor könnytelenül bámultak zárkája fehér falaira? Másnap új hírt kap: nem kínoztak halálra, de nem viseltem el a szenvedéseket és a cellában felakasztottam magamat.

Én pedig azalatt nyomorúságos szalmazsákonon kucorogtam s minden este és reggel konokul oldalra fordultam, hogy elénekeljem

neki kedves nótáját. Hogyne hallotta volna meg, amikor annyi áhitattal énekeltem ?

Ma már tudja ezt, ma már hallja énekem, pedig messzebb van, mint akkor. Ma már a fegyőrök is tudják és hozzászoktak ahhoz, hogy a 267-es cella énekel, nem dörömbölnek ránk, hogy hallgassunk.

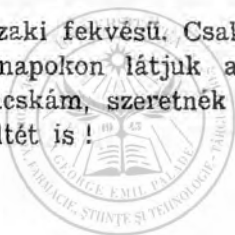
A 267-es zárka énekel. Egész életemben énekeltem, nem tudom, miért ne tenném éppen a végén, amikor a legintenzívebben érzem az életet? És Petsek apus? Hű, ő rendkívüli eset. Nincs sem hallása, sem zenei emlékezőtehetsége, hangja sincs, de olyan odaadó szeretettel vonzódik az énekhez, annyi örömet talál benne, hogy nem is hallom már, mint csúszik át az egyik fekvésből a másikba, mint énekel makacsul „g”-t, ott, ahol füled az „a” után vágyódik. Így énekelünk, amikor már terjengeni kezd a homály, énekelünk, ha ránkderül a reggel, énekkel búcsúztatjuk a távozó elvtársakat, akiket többé sohasem látunk viszont, énekkel köszöntjük a keleti frontról zárkánkig szivárgó jó híreket, menekülésképpen és örömünkben énekelünk, amint az ember énekelt mindig is és ahogy énekelni fog, amíg él ezen a földön.

Énekszó nélkül nincs élet, mint ahogy napfény nélkül sincsen. Nekünk tehát kétszeresen szükségünk van az énekre, mert a napfény nem jön el hozzánk. A 267-es zárka északi fekvésű, csak a nyári hónapokban rajzolja ki néhány pillanatra a leáldozó nap a keleti falra az

ablakrács halovány árnyékát — atyus ilyenkor a felcsapott vaságnak támaszkodva bámulja a napfénynek ezt a rövid látogatását, a legszomorúbb tekintettel, amit valaha is látál.

Nap! Milyen bőkezűen süt ez a kerek várászló és mennyi csodát művel az ember szeme előtt! S mégis olyan kevés ember él napos oldalon. Pedig sütni, sütni fog és az emberek sugaraiban élnek majd. És mégis szeretnél tudni valamit, ami ennél a tudatnál sokkal kevésbé fontos: fog-e sütni reánk is még egyszer ?

Zárkánk északi fekvésű. Csak néha nyáron, végig derült napokon látjuk a napot lenyugvóban. Ó apácskám, szeretnék látni egyszer még napfelkeltét is !

A NÉGYSZÁZAS

A feltámadás egészen sajátságos dolog. Kifejezhetetlenül sajátságos. A világ megejtően szép, ha jól kipihenve, napfényes reggelre ébredsz. De ennél szebb napra nem ébredtél, ilyen jól nem aludtál még sohasem. Azt hitted eddig, jól ismered az élet színpadát. De most úgy érzed, mintha a világosítók minden fény-szórót bekapcsoltak volna, tiszta, nagy lencsékkel és egyszerre teljes fényben áll előtted a szín. Azt hitted eddig, jól látsz. De most mintha messzelátót és mikroszkópot illesztettek volna egyszerre a szemedhez. A feltámadás tavaszi eset s mint a tavasz, a legismertebb környezetben is nem sejtett varázst idéz fel.

Akkor is, ha tudod; mindez csak néhány pillanatig tart. Akkor is, ha környezeted olyan gazdag és kellemes, mint a pankráci zárka.

Egy szép napon még a külvilágba is kivisznek. Egy szép napon hordágy nélkül hívnak kihallgatásra — s bár úgy hiszed, hogy ez lehetetlen, mégis megy. A folyosónak korlátja, a lépcsőháznak is korlátja van, inkább négykézláb jársz, mint a lábadon, a kapualjban fogolytársaid vesznek gondozásba s támogatnak fel rabszállító kocsiba. Azután tized-, hu-

szadmagaddal sötét, mozgó zárkában ülsz, új arcokat látsz, rádmosolyognak, valaki odasűg valamit s nem tudod ki volt, egy ismeretlen társsal kezét szorítasz — majd huppanva bekanyarodik a kocsi a Petschek-palota bejáratához, bajtársaid felvisznek, meztelen falú, tágas helyiségbe érkeztek, ahol öt pad sorakozik egymás mögött, rajtuk merev tartásban emberek ülnek és térdre tett kézzel, mozdulatlanul bámulnak a szemben levő üres falra... ez, Fucsik, új világod egy része, az úgynevezett „mozi”.

(Májusi közjáték 1948-ban)

1943 május elseje van s olyan őrség, melynél írhatok. Milyen szerencse, hogy éppen ezen a napon ismét kommunista újságíró lehetek egy pillanatra és tudósítást jegyezhetek le az új világ harci erőinek májusi szemléjéről!

Ne várd, hogy lobogó zászlókról hallasz majd. Itt nem volt ilyesmi. Azok sem beszélhetnek elragadó cselekedetokról, akiket olyan szívesen hallgatnak. Ma minden jóval egyszerűbb volt. Ez nem tízezrek gyors, sodró hulláma, mely az elmúlt években Prága utcáin söpört végig, nem milliók gyönyörű tengere, melynek áradását a moszkvai Vörös-téren láttam. Itt nincsenek milliók, sem százak. Néhány elvtársat és elvtársnőt látsz csupán. Érzed mégis, hogy nincs kisebb dologról szó. Hiszen annak az erőnek szemléje ez, mely a leghevesebb tüzet állja ki most, de nem hamuvá változik, hanem

acéllá. A szemlét futóárokban tartjuk, ütközet alatt. Az árokban pedig csukaszürkét viselnek.

Minden olyan apró dolgokban nyilvánul meg, hogy ki tudja, megérted-e majd, elvtárs, aki egyszer ezeket a sorokat olvasod, ha mindezt nem élted át. Mégis: próbáld megérteni. Hidd el, igazi erő van a példában.

A szomszéd zárka reggeli köszöntése — két taktust ver ki Beethovenből — komolyabb, ünnepibb, mint máskor, mintha a fal is magasabb fekvésben adná tovább.

Legtisztább ruháinkba öltöziünk. Így van ez minden zárkában. A reggelit már teljes díszben fogyasztjuk el. A nyitott zárkaajtók előtt a folyosószolgálatosok vonulnak fel kenyérral, feketével és vízzel. Szkorzsepa elvtárs ma három cipőt ad kettő helyett. Ez május elsejei köszöntése: egy gondoskodó lélek cselekvő üdvözlése. A cipő átnyújtása közben megszorítja ujjadat. Beszélned nem szabad, szemedjárására is vigyáznak, — de nem tudnak-e érthetően beszélni néma ujjaid ?

Az udvaron, zárkánk ablaka alatt, a nők a félórás reggeli sétára indulnak. Felkapaszkodom az asztalra és az ablakrács mögül lesem őket. Észrevettek és üdvözlésre emelték öklüket. Hasonlóan felelek. Odalenn ma élénk, más-keppen és örömösebben élénk az élet, mint más napokon. A felügyelő semmit sem lát vagy nem akar látni. Ez már az idei májusi seregszemléhez tartozik.

Most a mi reggeli félóránk következik. Ma én vagyok az előtornász. Május elseje van fiúk, kezdjük ma másképpen, hadd bámuljanak az örök. Az első gyakorlat: egy-kettő, egy-kettő, — kalapácsütések. A második gyakorlat: kaszáló mozdulatok. Kalapács és kasza. Némi képzelőerővel talán megértik az elvtársak: sarió és kalapács. Körülnézek s látom, hogy a többi mosolyog és nagy lendülettel végzi a gyakorlatokat. Megértették. Bizony fiúk, ez a mi májusi gyűlésünk s ez a némajáték — májusi fogadalmunk, hogy ha kell, a halál árán is híek maradunk.

Vissza a zárkába. Kilenc óra. A Kreml órái ilyenkor már elütötték a tízet és a Vörös-téren megkezdődik a szemle. Apácska, menjünk velük! Ott most az Internacionálét énekelik, ettől hangos most a világ, csendüljön föl a mi zárkánkban is. Énekelünk. Egyik forradalmi dal a másikat követi, hiszen nem vagyunk egyedül: azokhoz tartozunk, akik most a szabad ég alatt és szabadon énekelnek, de épp úgy harcba állnak, mint mi...

*„Elvtársak a falak mögött
Vak börtönök homályán,
Velünk vagytok ti akkor is,
Ha nem látunk a pályán”.*

— Igen, veletek vagyunk.

Igy terveztük ki a 267-es zárkában a májusi szemle ünnepi befejezését. De még a felvonulásnak nincs vége. Folytatja a folyosói munkásnő,

aki délután az udvaron jártában a Vörös Hadserg indulóját és a partizán-indulót füttyörészi, hogy erőt adjon a cellákban levő férfiaknak. Folytatja az a cseh rendőregyenruhát viselő férfi, aki ceruzát és papírt hozott s most a folyosón vigyáz arra, hogy senki hivatlan ne lephessen meg. Folytatja az a másik férfi, aki tulajdonképpen kezdeményezője e naplónak, melynek papírlapjait ő viszi ki és ő rejti el gondosan, hogy egyszer, ha elérkezett az ideje, világot lássanak. Ezért a papírért életükkel fizetnének. Megkockáztatják, hogy hídként éljenek a befalazott jelen és a szabad jövő között. Harcolnak. Odaadóan, bátran harcolnak, a rendelkezésükre álló eszközökkel, ki-ki a maga helyén, ahogy ezt a terep meghatározza. Egyszerűek, látszólag jelentéktelenek és annyira híjjával vannak minden pátosznak, hogy nem is ismer-néd fel: élet-halál harcra van itt szó elvtársaink oldalán s ebben a mérkőzésben egyforma eséllyel győzhetnek, vagy bukhatnak el.

Tucatszor láttad már felvonulni a forradalom katonaságát a májusi szemléken: mindig fel-emelő dolog volt ez. De csak most, a harcban méred le a hadsereg elpusztíthatatlan erejét. A halál egyszerűbb, mint gondoltad volna és a hősi front felett nincsen dicsőfénykoszorú. De a harc irgalmatlanabb, mint feltételeznéd, helyt-állni benne s győzelemre vinni, — ehhez mérhetetlen erő kell. Ezt az erőt naponta látod működés közben, de nem mindig tudatosítod tel-

jesen. Hiszen minden olyan magától értetődőnek tűnik.

Ma: ismét megtudod, mi ez az erő.

Az 1943-as májusi szemlén.

1943 május elseje egy pillanatra megszakította e történet folyamatosságát. Talán jól van ez így, hiszen ünnepnapokon más dolgok jutnak eszünkbe és talán a nap fölött szétsugárzó öröm megszínesíti emlékezéseimet.

A Petschek-palota „mozi”-ja bizony cseppet sem vidám dolog. Kínzókamra előszobája ez, ahol mások jajszavát és rémült kiáltásait hallod, közben pedig nem tudod, mi vár rád. Egészséges, erős, vidám emberek elnyomorodva és megtörve térnek ide vissza két-három órai kihallgatás után. Csengő hang felel, amikor kihallgatásra hívják s egy óra múlva megtört, láztól fojtott, fájdalomtól meggyötört szavak jelzik a visszatérést. Van ennél is rosszabb; tiszta, nyílt tekintetű embereket szólít a felső szoba — és visszatértük után nem néznek többé szemedbe. Ha fenn a vallató helyiségben egy gyöngé pillanatod volt, ha csak egyetlen perc-re is megtántorodtál, ha akárcsak futólag is elfogott a félelem vagy a vágy, hogy megmentesd életed, — ma, vagy holnap új embereket hoznak ide, akik előlről élik végig a retteneteket, új embereket, akiket elvtársuk harc közben kiszolgáltatott az ellenségnek.

Az emberek látványa, akiknek lelkiismerete

szenved, sokkal szomorúbb, mint a testileg elkínzottaké. Ha szemedet az erre settenkedő halál élesítette meg, ha a feltámadásod reggelét éled, szavak nélkül is érzed, ki tántorodott meg, ki követett el árulást s ki tündöklik lelke valamelyik félreeső zugolyában: talán nem is lenne olyan szörnyű, ha kissé könnyítene helyzetén s kiadná valamelyik munkatársát. Szerencsétlen nyomorultak! Milyen élet lenne az, amit elvtársad élete árán kapsz vissza?

Talán nem ez volt éppen első gondolatom, mikor először ültem a „moziban”. Ez a gondolat azonban gyakran foglalkoztatott. És visszatért abban a környezetben, ami a leggazdagabb észleletek forrásává vált számomra, a négyszázban.

Nem maradtam ugyanis sokáig a „moziban”. Talán egy, másfél óra hosszát. Hátam mögött nevemet kiáltották, majd két csehül beszélő polgári személy vett gondjaiba, a lifthez kísért és a negyedik emeleten egy tágas helyiségbe vezetett, ajtaján ezzel a számmal:

400

Felügyeletük alatt először teljesen egyedül ültem itt egy magános széken a hátsó fal tövében s annak az embernek sajtószerű érzésével néztem körül, akinek úgy rémlik: egyszer már megélte a most történeteket. Voltam itt már egyszer? Nem, nem voltam. Mégis ismer-

rösnek tűnik a helyiség. Ismerem ezt a szobát, álmodtam már vele, olyan borzalmas lázálmot, mely teljesen elferdítette, ellenszenvesen elmosta, de mégsem tudta a felismerhetetlenségig megváltoztatni körvonalait. Milyen barátságos most, nappali fényel és tiszta színekkel telten a Tyn templomot, a zöld Letnát és a Hradsint látni vékony rácsozatú nagy ablakain keresztül. Az álom komornak mutatta, ablaktalan, porossárga fényel bemocskolt volt akkor s az emberek árnyaknak látszottak benne. Igen, emberek voltak itt. Most üres a terem. Almomban tele volt emberekkel, egymásmellett ültek a padokon, sápadtan és bevérzetten. S ott, egészen közel az ajtóhoz egy ember állt kék munkazubbonyban, fájdalmas szemmel és inni, inni vágyott, aztán lassan, mint egy leomló függöny, összecsuklott...

Igen, így volt ez, de most már tudom, hogy nem álomban történt. A kegyetlen lázalom valóság volt. Elfogatásom első éjszakáján, első kihallgatásomkor láttam mindezt. Talán háromszor, de lehet, hogy tízszer vezettek ide — mit tudom én már — mikor pihenni akartak vagy amikor másokat vettek munkába. Csak arra emlékszem, hogy mezítláb ültem és a következő padló kellemesen hűtötte összevert talpaimat.

A padok akkor a Gestapo azesti zsákmányával, a Junkers Művek munkásaival voltak tele. A férfi az ajtónál kék munkazubbonyban elfo-

gatásom közvetett előidézője, Bartony elvtárs a Junkers Művek üzemi sejtjének szervezője. Azért mondom így, nehogy hibáztassak valakit a történetekért. Nem volt ez sem árulás, sem gyávaság, csupán vigyázatlanság és balszerencse. Bartony elvtárs összeköttetést keresett felfelé a vezetőséghez. Barátja, Jelinek elvtárs, mellözve a konspiráció szabályait, megígérte neki: megteremti az összeköttetést anélkül, hogy velem a dolgot megbeszélte volna, hogy így az összeköttetést közvetítés nélkül hozzuk létre. Ez volt az egyik hiba. A másik, a végzetesebb pedig az, hogy közben besúgó férközött Bartony közelébe, akinek sikerült bizalmát elnyernie. Dvorszáknak hívták. Bartony Jelinekének nevét is közölte vele, akik így a Gestapo ellenőrzése alá kerültek. Nem főfeladatukért, melyet két esztendőn keresztül kitűnően megoldottak, hanem egyetlen szívésségért, mely csupán kis kitérőt jelentett a konspiratív kötelesség útjában. Hogy a Petschek-palotában éppen arra az estére tűzték ki a rajtaütést, melyen összejöttünk náluk, merő véletlen volt. Hogy olyan komoly erővel jöttek értünk, ugyancsak nem volt más a véletlen játékánál. Nem tervszerűen történt így a dolog, mert Jelinekéket csak másnap akarták letartóztatni, inkább rögtönzésből mentek értük, hogy kissé „levegőzzenek” a Junkers-sejt sikeres kiemelése után. A mi meglepődésünk a rendőrség megérkezésén semmivel sem volt kisebb, mint az övék

azon, hogy bennünket ott találtak. Még azt sem tudták, kit fognak el. S ki tudja, megtudták-e volna egyáltalán, ha velem együtt...

De eszmélkedésem folytatásához a négyszázban csak később, a megfelelő pillanatban jutottam el. Ekkor már nem voltam egyedül, a padok és a terem közei emberekkel teltek meg, peregtek az órák, telve meglepetésekkel, melyeket nem tudtam megmagyarázni és olyanokkal, melyeket már túlságosan jól értettem.

Az első meglepetés azonban nem tartozott egyik kategóriába sem. Apró meglepetés volt, lényegtelen.

A második meglepetés: a helyiségbe libasorban négy ember jön be, csehül köszöntik a polgári ruhás titkosrendőröket — engem is — leülnek az asztalok melé, aktákat teregetnek szét, rágyujtanak, szabadon, egészen szabadon, mintha hivatalnokok lennének a rendőrségen. Ejnye, hiszen ismerem őket, legalább is hármat közülük, mi az, ők is a Gestapo szolgálatában állnak? Tehát ezek is? Hiszen ez R. — a párt és szakszervezet régi titkára, a kissé vad természetű, de mindig hű lélek — nem, nem lehet! Ez Anka Vikova, a mindig közvetlen és még mindig gyönyörű teremtes, haja teljesen fehér már, de kemény és elszánt harcos,—nem, kizárt dolog! És ez Vasek, az észak-csehi bányászkomüves, később a párt kerületi titkára, hogyne ismerném, hiszen nehéz harckat vívtunk végig vele együtt északon — ennek

is eltört volna a gerince,—nem, nem lehetséges. De mit akarnak, mit csinálnak itt ?¹⁾).

Még nem találtam választ ezekre a kérdésekre, amikor új emberek tódulnak a terembe. Bevezetik Mireket, a Jelinek és a Fried-házaspárt — ez rendben van, őket, sajnos együtt fogták el velem. De miért van itt Pavel Kropácsek, a műtörténész, aki Mirek munkáját támogatja az értelmiség körében? Ki tudott erről kettőnkön kívül? S ez a zúzott arcú, hosszú fiú miért adja tudtomra, hogy nem ismerjük egymást? Ki ez tulajdonképpen! Sztich doktor? Zdanek? Uram Isten, hiszen akkor ez az orvoscsoportot jelenti! S a zárkában lezajlott kihallgatás alkalmával miért faggattak a cseh értelmiségre vonatkozóan? Hogy jutott eszükbe, hogy az értelmiségi munkával hozzanak összeköttetésbe? Ki tudott erről a kapcsolatról rajtam és Mireken kívül?

Nem nehéz felelni erre, mégis nagyon nehezemre esik kimondani a kegyetlen választ: Mirek elárult. Mirek vallott. Eleinte még remélhettem: talán nem mondott el mindent, talán nem árult el mindenkit. De kisvártatva újabb fogolycsoportot vezetnek be — és a következőket láttam :

---

1) Amint később Fucsik megtudta, ezek a letartóztatottak úgynevezett Hausarbeiter-ek voltak, vagyis a foglyok közül kiválasztott szolgálatosok, akik azért fogadták el ezt a szerepet, hogy kapcsolatot létesítsenek és tartsanak fenn a letartóztatott elvtársak között.

Vladiszláv Vancsura *, Felber professzor fiával, Bedrzsich Václavek ** felismerhetetlenül átváltoztatott arccal, Bozsena Pulpánova, Jindrzsich Elb, Dvorzsák szobrász, tehát mindazok, akik a cseh értelmiség nemzeti forradalmi Bizottságát alkották, vagy alkotniok kellett volna. Tehát Mirek mindent elmondott az értelmiségi munkáról.

Első napjaim a Petschek-palotában nem múltak éppen könnyen. A legnagyobb ütés, amit kaptam, mégis ez volt. Halálra készültem fel, nem árulásra. S bármilyen mérsékelten ítékeztem, bármint mérlegeltem az enyhítő körülményeket, akárhogy emlékeztem mindarra, amit Mirek nem vallott ki nem tudtam más szót találni: ez árulás volt. Semmi olyan, ami igazolhatná, sem pillanatnyi megingás, sem gyöngegség, sem a halálra kínzott ember összeomlása, sem lázálomban való öntudatlan kibúvó-keresés. Most már megértettem, mint tudták meg nevet az első éjszakán. Most már megértettem, miként került ide Anyicska Jirázková, akinél Mirekkel néhányszor összejöttem. Nyilvánvalóvá lett, hogyan jutott ide Krapácsek és Sztich doktor. Majdnem naponta jártam ezután a négyszázasba és naponta újabb részleteket tud-

---

* Vladiszláv Vancsura, a huszadik századbéli cseh próza egyik legnagyobb alakja. Tragikus sorsát később néhány szóval érinti Fucsík naplója.

** Bedrzsich Václavek kommunista irodalomkritikus és műtörténész, a társadalmi szempontú cseh irodalomelmélet és bírálat egyik megteremtője. Akár Vancsura, ő is életével fizetett az ellenállásért.

tam meg. Szomorú és megrázó élmény! Mirek! Nézzétek, ez egykor egyenes gerincű ember volt, aki nem futamodott meg a golyók elől a spanyol fronton és nem rokkant meg a francia gyűjtőtábor kegyetlen megpróbáltatásai közepette. Most elsápad a Gestapo-ember kezében mozgó pálcá láttán és hogy bőrét megmentse, elárulja barátait. Mennyire a felületen lakozott ez a tisztesség, hogy néhány ütés ledörzsölhette! Tisztessége csak olyan felületes volt, mint meggyőződése. Erőt mutatott a tömegben, egyivású bajtársak gyűrűjében erős volt, mert maga mellett érezte őket. Most elszigetelten, a sanyargató ellenségtől bekerítve, teljesen elveszíti erejét. Mindent elveszít, mert csak magára kezd gondolni. Mert reméli, hogy megmentheti életét, feláldozza elvtársait. Erőt vesz rajta a gyávaság s ez indítja az árulás útjára.

Nem fogadta meg magában, hogy inkább meghal, de nem adja ki a nála talált rejtjeles anyag kulcsát. Megadja a titkos kulcsot. Kiadja az illegális lakást. Elvezeti a Gestapo embereit a Sztich-el tartandó összejövetelére. Elküldi őket Dvorzsáková lakására, ahol Václavekkel és Kropáčekkel kell találkoznia. Kiadja Anyicskát. Kiadja Lidát, az erős és becsületes Lidát, aki szerette. Elég volt néhány ütés, hogy ennek a felét elmondja. Amikor pedig meg volt győződve arról, hogy meghaltam már és nem tartozik többé számadással senkinek, kivallotta a másik felét is.

Nem nekem ártott ezzel. A Gestapo kezében voltam — mi történhetett volna még velem? Éppen ellenkezőleg. Vallomása volt a konkrét alap, amire az egész kihallgatás támaszkodott. Kezdetre annak a láncnak, aminek folytatását én tartottam kezemben s amire nagyon szükségük lehetett — csak ezért éltem át s velem csoportunk jó része a statáriumot. De semmiféle csoportról sem lehetett volna szó, ha Mirek úgy viselkedik, ahogy kell. Mindketten régen a föld alatt lennénk, de mások életben maradtak és folytatták volna a munkát, amikor mi már elestünk.

A gyáva többet vesz saját maga életénél. Mirek pedig vesztett. Megszökött a dicsőséges hadseregből és még a legalantasabb ellenség megvetésének is kiszolgáltatta magát. Élő halottá változott, mert kisorsolta magát a közösségből. Később igyekezett valamit jóvátenni, de nem fogadtuk vissza. Ez pedig a fogságban rettenetesebb dolog, mint bárhol másutt.

— — — — —

Fogság és magány — a két képzet rendszerint egybemosódik fogalmi világunkban. Tévesen! A fogoly nincs egyedül, hiszen a fogház hatalmas közösség, amiből a legszigorúbb elszigeteléssel sem tudnak senkit kirekeszteni, ha csak magát ki nem taszítja belőle a fogoly. Az elnyomottak testvérisége a börtön nyomása alatt születik meg. Ez teszi töménnyé, edzetté, érzékennyé. Áthatol a falakon, melyek élnek.

beszélnek, vagy jeleket közvetítenek. Együvé kovácsolja a közös folyosózárkáit, melyeket a közös inség, a közös szolgálat s a közös folyosószolgálatos köt össze, a közös reggeli séták a szabad levegőn, ahol elég egyetlen szó vagy mozdulat, hogy továbbmenjen egy hír, vagy megmentessék egy emberélet. A közös út a kihallgatáshoz, az üldögélés a „moziban” és a csoportos visszatérések a börtön minden lakójára kiterjesztik ezt a közösséget. A kevés szó és a nagy szolgálatok testvérisége ez, hiszen egy egyszerű kézszorítás vagy egy odacsúsztatott cigaretta is széttöri a ketrecet, amibe beültettek és kiszabadít a magányból, amin keresztül az ellenség meg akar törni. A zárkáknek kezük van: érzed, támogatnak, hogy el ne ess, amikor megkínzottan haza térsz a kihallgatásról, enni adnak, amikor mások az éhhalálba kergetnek. A zárkáknek szemük van: rád néznek, amikor a vesztőhelyre még s tudod, hogy egyenes derékcal kell járnod, mert odabenn testvérek vannak, akiket egyetlen tétova lépéssel sem szabad gyöngíteni. Vérző, de törhetetlen testvériség ez. Ha nem jönne segítségedre, sorsodnak tizedrészét sem tudnád elviselni, sem te, sem más. Ebben az elbeszélésben, amennyiben folytatni tudom még (hiszen itt sohasem tudjuk, vajjon napok vagy csupán órák állnak még rendelkezésünkre) sokszor előfordul az a szám, melyet címként írtam a fejezet élére: a négyszázas. Mint helyiséget is-

mertem meg s az első órák és mérlegelések falai között nem voltak valami vigasztalók. Később megtudtam, hogy nem helyiség ez, hanem közösség, harcos és kemény közösség.

1940-ben keletkezett, amikor megnőtt a kommunistaelenes osztály ügyköre és munkája. A házi fogság, a „mozi” mellékszobája volt, a kommunista kihallgatottak egy kisebb váróterme, azzal a céllal, hogy ne kelljen minden kérdéshez alulról, a „moziból” felhozatni őket a negyedik emeletre, hanem mindig kezük ügyében legyenek a Gestapo nyomozó és kihallgató hivatalnokainak. Ezt munkájuk megkönnyítésének céljából rendezték így. Az elgondolás legalább is ez volt.

De helyezz egymásmellé két foglyot — még hozzá kommunista foglyokat — és öt perc múlva kialakul a kollektíva, mely a Gestapo minden számítását keresztezi. 1942-ben a termet már nem is hívták másképp, mint kommunista központnak. Sok változáson ment keresztül, az elvtársak ezrei foglalták el egymás helyét a padokon. Egy dolog azonban nem változott itt: a közösség szelleme, mely elszánt volt a harcban és biztos a győzelemben.

A négyszázas messze előretolt állássá alakult. Minden oldalról bekerítve, összpontosított tűz alatt harcolt, — de egyetlen pillanatra sem gondolt a megadásra. Fölötte vörös zászló lobogott és a felszabadulásért harcoló nép együttérzése mutatta meg benne erejét.

Lent a „mozi”-ban nehéz csizmás SS-örök járkáltak és ordításaikkal kísérték szemed minden villanását. Itt a négyszázasban a felügyeleti szolgálatot cseh rendőrfelügyelők és ügynők töltötték be, akik mint tolmácsok részint önkéntesen, részint berendelve kerültek a Gestapo szolgálatába s vagy mint a Gestapo alkalmazottai látták el szolgálatukat — vagy mint csehek. Néhányukban mindkettőből volt valami. Itt már nem kellett térdretett kézzel, előremeresztett tekintettel ülni, hanem kényelmesen helyezkedhettél el, körülnézhattél, jelt adhattál kezeddal s többet is tehettél, aszerint, milyen fajtájú felügyelő teljesített éppen szolgálatot.

A négyszázas — az embernek nevezett élőlény megismerésének legmélyebb forrásává lett. A halál közelsége mindenkit meztelenre vetkőztetett. Azokat, akik balkarjukon a kommunista vizsgálati foglyok, vagy a kommunistákkal való együttműködéssel gyanúsítható letartóztatottak vörös karszalagját viselték, de az örököt és a kihallgatókat is. Ott a kihallgatáson a szó pajzs lehetett, vagy fegyver. A négyszázasban már nem bújhattál szavak mögé. Itt nem azt mérlegelték, mit mondasz, hanem azt, mi van benned? És benned csak a leglényegesebb maradt. Minden mellékes dolog, ami mérsékelte, gyengítette vagy megszépítette jellemed alapvonásait, lemállott, elseperte a halált megelőző vihar.

Csupán a puszta alany és állítmány maradt: a hívő hívő marad, az áruló árulásba kezd, a kispolgár kétségbeesik, a hős végig kitart. Minden emberben van erő és gyengeség, elszántság és félelem, határozottság és tétovázás, tisztaság és mocskok. Itt azonban vagy az egyik, vagy a másik mutatkozott meg. Vagy-vagy. Ha valaki megkísérelte, hogy feltűnés nélkül hintázni igyekezzék a kettő között, feltűnőbb volt, mintha kalapja mellé tűzött sárga tollal táncolt volna temetési menetben.

Volt ilyen a foglyok és volt a cseh rendőrfelügyelők és ügynökök között is. A kihallgatáson a náci istent tömjénezte, a négyszázásban a bolsevista ördögöt. A német Gestapo-biztos előtt kiverte fogad, hogy kiszorítsa belőled összekötőd nevét, a négyszázásban barátságosan kenyérral kínált meg, hogy éhséged elűzze. A házkutatás alkalmával kirabolta lakásod, a négyszázásban félcigarettát csúsztatott kezébe a zsákmányból, hogy megmutassa menyinyire veled érez. Mások, — ezek ugyanannak a típusnak eltérő válfajai voltak, — saját kezdeményezésükből sohasem károsítottak meg, de annál kevésbé segítettek. Allandóan a maguk bőrre gondoltak. Viselkedésük tanulságos politikai hőmérőt jelentett számunkra. Barátságosak és beszédbe elegyednek a foglyokkal? Ez kedvező helyzetet jelent: a németeket valószínűleg visszaverték Sztalingrádnál. Törzsökös cseh származásukról kezdenek beszélni s arról pa-

naszkodnak, hogy a Gestapo szolgálatába rendelték be őket? Értsd: a Vörös Hadsereg bizonyára már Rosztov felé támad. Ilyenek ők, zsebredugott kézzel nézik, ha elmerülsz, de készséggel kezet nyújtanak, ha magad erejéből partra vergődtél.

Ez a fajta ember érezte a négyszázas közösségi szellemét, igyekezett közeledni hozzá, mert becsülte erejét, de soha nem tartozott hozzá. Volt aztán más típus is, melynek fogalma sem volt a közösségi szellemről; azt mondhatnám, gyilkosok voltak, de nem jó szó ez, hiszen a gyilkos is emberfajta. Csehül beszélő bestiák, akik bottal és vasdoronggal kezükben úgy megkínózták a cseh foglyokat, hogy még sok német rendőrbiztost is csodálatba ejtettek. Még képmutatásból sem hivatkozhattak nemzetük vagy a német birodalom érdekeire. Gyönyörből öltek és kínóztak, fogakat törtek ki, dobhártyákat szakítottak be, szemeket nyomtak ki, heréket zúztak szét, fejeket ronsoltak meg és halálig vertek kegyetlenségből, melynek csupán sajátmagukban volt oka és magyarázata. Naponta láttad őket, naponta érintkezned kellett velük és elviselned jelenlétüket, mely vérrel és fogcsikorgatással terhelt meg a levegőt és ebben csupán az a biztos hit segített, hogy nem tudják kikerülni majd az igazság számonkérését akkor sem, ha kigyilkolják gaztetteik akár minden tanúját is.

Mellettük, velük egy asztalnál, látszólag hasonló méltóságban emberek ültek, akiknek nevét igazság szerint csupa nagybetűvel kellene írni. Emberek, akik a fogházi szolgálathól a foglyok szolgálatát építették ki, emberek, akik segítettek megteremteni a négyszázas szellemét s akik egész szívvel és nagyszerű bátorságukkal hozzá is tartoztak. Egykor a régi cseh rendőrség szolgálatában a kommunisták ellen dolgoztak, de ismerték nagy erejüket és felismerték jelentőségüket az egész nép számára, amikor a megszállók elleni harcban látták őket. Ettől a pillanattól kezdve hűségesen kiszolgáltak és segítettek mindenkit, aki a börtönpadon is hű maradt. Sok harcos odakünn megingana, ha sejtene, milyen borzalmak várják, ha a Gestapo kezére kerül. Ezek a barátaink viszont állandóan látják a borzalmakat, minden nap és minden órában. És minden nap minden órájában várhatják, hogy a többi fogoly mellé ültetik őket és még kegyetlenebb megpróbáltatások várnak rájuk, mint amazokra. Mégsem tétováztak. Ezek életét segítettek megmenteni és megkönnyítették azoknak sorsát, kiknek életét már nem menthették meg. Segítségük nélkül a négyszázas nem válhatott volna sohasem azzá, ami lett s aminek később a kommunisták ezrei ismerték: világos ponttá a sötét házban, hadállássá az ellenség háta mögött, a szabadságért vívott harc központjává magában a megszállók barlangjában.

amțorod a mureho zprived a
mămă vandroneț. Vjoxț țepu
țid pum olgioriel a mil
pum jidă mureho, mureho
mă. Vj nimenim. Dodjich'e'vji

Altoriel pum jivst a pro
jeho krea'ou iel pum do pole
Altoriel pum ier, liol, a
gl pum stăru, hujj rite
mureho lăru opitoral, a țepu
pum, hujj jite mureho
Komii pum sbligil, odpuțil
mureho, koto pum potior, go
porende. Al smurdele mureho
mureho le mureho jineim.
To je mureho jivst pro vâs,
țetă a mureho a rortj mureho,
pro lile, jurtim mureho, pro
ier mureho mureho
jume. mureho, pro vâs,
s mureho pum se mureho mureho
mureho l., je "mureho" mureho
mureho, vopreșch stăru,
mureho chit. Ale mureho țepu
jil pum pro mureho, mureho

Egy oldal Fucsik kéziratából

EMBEREK ÉS FIGURÁK I.

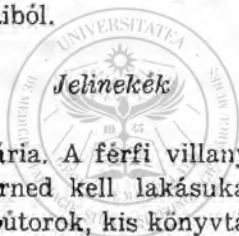
Egyet kérek: ti, akik majd túlélitek ezt a korszakot, ne felejtsetek. Ne felejtsetek sem a jókat, sem a rosszakat. Gyűjtsetek, gondosan tanúbizonyságot azokról, akik magukért és érte-tek cseletek. Egy szép napon a ma multtá válik. Beszélni fognak róla, mint nagy időről, beszélni fognak névtelen hőseiről, akik történelmet alakítottak. Szeretném, ha tudnátok, hogy a hősök nem voltak névtelenek. Hogy emberek voltak, névvel, arccal, vágyakkal és reményekkel. És köztük a legutolsó fájdalma sem volt kisebb az első áldozaténál, akinek nevét majd megőrzik. Szeretném, ha valamennyien közel éreznétek őket magatokhoz, mint rokonokat, barátokat, mint saját magatokat.

Voltak harcosok, akiknek egész családját gyilkolták le. Legalább egyet közülük fogadjatok fiatoknak vagy leányotoknak s. legyetek rá büszkék, mint olyan nagy emberre, aki a jövő számára élt.

Mindenki, aki hűségesen élt a jövőnek és aki annak szépségéért esett el, márványba véste alakját és mindenki, aki a mult porából akart

gátat emelni a forradalom áradatának, pudvás fából faragott figura, akkor is, ha talán vállán a méltóság rangjelzése csillog. De ezeket a figurákat is élve kell látni, törpeségükben, szerencsétlenségükben, kegyetlenségükben és nevetségességükben, hiszen anyagot jelentenek a jövő ítélete számára.

Csupán anyag és tanúvallomás az, amit most még elmondhatok. Mégpedig csonka anyag, amit a tapasztalás egy kis szakaszából, távlat nélkül továbbítok. Viszont talán vannak bennük vonások az élő modellekből: nagy és kis alakok és figurák vonásaiból.

József és Mária. A férfi villanyszerelő, a nő szolgálo. Ismerned kell lakásukat. Egyszerű, síma, modern bútorok, kis könyvtár mellszoborral, a falon képek és tisztaság, hihetetlen tisztaság mindenütt. Azt mondanád, lelkük ideépült be ebbe a lakásba és semmit sem tudnak a külvilágról. Ugyanakkor régen a kommunista pártban dolgoznak és szenvedéllyel álmodják az igazság álmait. Mindketten odaadóan, szerényen és csendben dolgoztak és nem húzódtak vissza, amikor a megszállás súlyos feltételeket szabott a munkának.

Három év mulva tört be a rendőrség lakásukba. Egymásmellett álltak...

1943 május 19

Ma éjjel viszik el Augusztámat „munkára” Lengyelországba. A kényszermunkára, a halálba. Nekem pedig néhány hetem, talán két-három hónapom van még hátra. Irataimat ugyanis átadták már a bíróságnak. Tehát talán még négy hétig ülök itt vizsgálati fogságban a Pankrácon s azután még két vagy három hónapom marad. Nem tudom már befejezni ezt a riportot. Mindenesetre igyekszem folytatni, ha ez a néhány nap alkalmat ad rá. Ma nem tudok továbbdolgozni. Agyam és szívem ma Augusztával van tele, ezzel a nemes és őszinte emberrel, ezzel az értékes és odaadó élettárssal az úton, mely mindig meredek volt és göröngyös.

Estéről estére azt a dalt éneklek neki, amit nagyon szeretett: a steppe kéklő fűvéről, mely partizánharcok mondáit zizegi, a kozák asszonyról, aki férje oldalán harcolt a szabadságért, bátorságáról és páratlan vakmerőségéről.

Igy bizony, harcos elvtársam! Mennyi erő van ebben a kis teremtsében, határozottan metszett arccal és nagy gyermekszemekkel, melyekben annyi a gyöngédség! Az illegális harc és az állandó távollét egymástól örök szerelmeseket formált belőlünk, akik az életben nem egyszer, de százszor élik át az első símogatások, az első ismerkedés heves pillanatát. Mindig együtt ver a szívünk, egy a lélekzetünk a boldogság vagy a szorongás, az izgalom vagy a szomorúság óráiban.

Évekig dolgoztunk együtt és segítettünk egymásnak, ahogy csak elvtársak tudnak. Évekig első olvasóm, első bírálóm volt s nehezen írtan, ha nem tudtam magam mögött kedves tekintetét. Évekig álltunk egymásmellett a harcokban, amikben kettőnk élete cseppet sem volt szegény, kéz a kézben évekig csavarogtunk együtt azokon a tájakon, melyeket nagyon szerettünk. Sok nehéz órát éltünk meg együtt, de sok nagy örömet is, hiszen gazdagok voltunk a szegények gazdagságában.

Gusztá: ez ő.

Az ostromállapot idején történt, az elmúlt év júniusának derekán. A letartóztatásunk óta eltelt hat hét után először látott a szörnyű napok multával, melyekben egyedül gondolkozott el zárkájában a halálomról szóló hírek felett. Hívták, hogy megpuhítson.

„Beszélje rá, — szolt hozzá velem való szembesítésekor az ügyosztály főnöke, — beszélje rá, hogy legyen józan. Ha sajátmagára nem gondol, gondoljon legalább magára. Egy órája van a gondolkozásra. Ha viszont makacs marad, még ma este mindkettőjüket kivégzik. Mindkettőjüket!”

Tekintetével végigsímogatott és egyszerűen válaszolt:

„Biztos úr, számomra ez nem fenyegetést jelent, hanem kívánságom teljesítését. Ha kivégzik őt, végezzenek ki engem is!”

Ez Gusztá: csupa szeretet és határozottság.

Életünket elvehetik, ugye Guszta, de becsületünket és szerelmünket nem.

Ó, barátaim, el tudjátok-e képzelni, hogyan élnénk, ha újból meglátnók egymást e sok kín után! Ha újból találkoznánk a szabad és te-remtő életben! Ha majd meglesz mindaz, ami után vágyódtunk, amire törekedtünk és amiért most a halálba megyünk! Igen, minden bizony-nyal holtan is élni fogunk, valahol nagy bol-dogságtok egyik kis zugában, hiszen egész életünket erre tettük fel. Ez ad most örömet, ha szomorúak is vagyunk, mert búcsúznunk kell.

Azt sem engedték meg, hogy megöleljük egy-mást vagy kezet szorítsunk. Csak a Károly-teret a Pankráccal összekötő börtön kollektíva ad hírt kölcsönösen sorsunkról.

Tudod Guszta, én is tudom, hogy valószínű-leg többé már nem látjuk viszont egymást. Mé-gis hallom, amint a távolból kiáltasz: viszont-látásra, kedvesem!

Viszontlátásra, Gusztám!

Végrendeletem.

Nem volt vagyonom, csak könyvtáram. Ezt a Gestapo megsemmisítette.

Sok műkritikai, irodalmi és politikai vonatko-zású cikket, riportot, színházi tanulmányt és beszámolót írtam. Sokat közülük egy-egy nap futó eseményei szültek s velük is enyésztek el. Hagyjátok ezeket békében nyugodni. Vannak viszont olyanok is, melyek megérdemlik, hogy

tovább éljenek. Azt reméltem, Guszta rendezí majd őket. Ennek valószínűsége most rendkívül csekély. Arra kérem ezért Lágya Stollt, derék bajtársamat, vegyen ki és állítson belőlük össze öt könyvre valót.

1. Politikai cikkek és vitairások.
2. Válogatott hazai riportok.
3. Riportgyűjtemény a Szovjetunióról
4. és 5. Irodalmi és színházi cikkek és tanulmányok.

Nagy részük a Tvorba-ban, Rudé Právo-ban, egyesek a Kmen-ben a Pramen-ben, a Proletkult - Doba - Socialist - Avantgarda-ban jelentek meg.

Giral kiadónál (akit szeretek a számára magától értetődő bátorságért, mellyel a megszállás alatt kiadta Bozsena Nemcováról ¹ írt tanulmányomat), kéziratban fekszik irodalomtörténeti tanulmányom Julius Zeyerről; ² valahol abban a házban, melyben a ma már jórészt halott Jelínekék, Viszusilék laktak, dugták el Szabináról ³ írt tanulmányom és Jan Nerudáról ⁴ írt glosszáimat.

¹ *Bozsena Nemcová* (1820—1862). A múlt század cseh nép életének epikususa. A salovák mesekincs feldolgozása mellett a kisemberek és a vidéki szegénység életével foglalkozott, ma már inkább irodalomtörténeti becsű próza munkáiban.

² *Julius Zeyer* (1841—1901). Korának egyik legjelentősebb romantikus lírikusa és regényírója.

³ *Karel Szabina*. A múlt század negyvenes éveinek, a cseh 1848-nak magyarbarát költője.

⁴ *Jan Neruda* (1834—1891) Kiváló lírikus és realista novellista, a prágai Malá Strana költője.

Egy regénybe is belekezdtem nemzedékem életéről. Két fejezete szüleimnél van, a többi valószínűleg elpusztult. Néhány kézíratos elbeszélésemet aktáim között láttam a Gestaponál.

Az eljövendő irodalomtörténészeknek üzenem, szeressék nagyon Jan Nerudát. Legnagyobb költőnk ő, aki messze túllát a jövőbe. Nem kapott még olyan művet, mely megértené és értékelné. Rávarrták a malástranai idillt⁵ és nem látják ez idilli és ódon városrészért, hogy szegény ördög volt, hogy Szmichov külváros határán született, munkáskörnyezetben és a „Temetői virágok”-ért a malástranai temetőbe, a Ringhofer-művek telepét megkerülve járt el. Enélkül nem érted Nerudát, a „Temetői virágok”-tól az „1890 május 1.” című tárcájáig. Néhányan, — még az olyan tiszta látású ember is, mint Salda⁶ Neruda újságírói munkásságában költői teremtésének bizonyos fékjét látják. Ez értelmetlenség. Neruda éppen azért írhatott olyan nagyszabású műveket, mint a „Balladák és románcok”, vagy az „Egyszerű motívumok” legnagyobb része, mert újságíró volt. Az újságírói tevékenység az embert ki-

---

⁵ *Molá Strana*, a történelmi Prága építészeti rendkívül értékes, romantikus negyede a Hradsin alatti folyóparton.

⁶ *F. X. Salda* (1867—1940). A modern cseh esztétika és irodalomtörténelírás úttörője, az újabbkori tanulmányírás mestere.

meríti, tán el is aprózza, de összeköti az olvasóval és alkotni tanítja a költészetben is — mindenesetre, ha olyan tisztességes újságíróról van szó, amilyen Neruda volt. Neruda talán több kötet verset írt volna a huszonnégy órát élő újság nélkül, de egyet sem, mely úgy túléli a századokat, mint ahogy túléli legtöbb alkotása.

Szabináról írt tanulmányomat befejezi talán valaki. Az ügy megérdemli.

Szüleimnek szeretetükért és egyszerű nemeségükért, napos őszt szerettem volna biztosítani nemcsak őket szolgáló munkámmal. Ezt nem zavarhatja meg az, hogy nem vagyok velük. A munkás halandó, a munka halhatatlan. A melegben és fényben, mi körülveszi őket, mindig velük leszek.

Két nővéremnek, Libusának és Vierkának azt a kérésemet továbbítom, hogy felejtessék dalaikkal el apámmal és anyámmal a családuknban keletkező űrt. Sok könnyet nyeltek, amikor meglátogattak bennünket a Petschek-palotában. De öröm él bennük, ezért szeretem őket és ezért szeretik őket mások is. Az öröm magvetői voltak, — sohase szünjenek meg azok lenni.

Az elvtársaknak, akik túléltek ezt az utolsó csatát és helyünkre lépnek, gondolatban kemény kézszorítást küldök. Magam és Guszta nevében is. Kötelességünket teljesítettük csupán.

Mégegyszer ismétlem: az örömet éltünk, azért indultunk csatába, érte halunk meg. Ezért szomorúság sohase fűződik nevünkhöz.

1943 május 19.

J. F.

1943 május 22

Befejeztetett és aláíratott. A vizsgálóbíró-nál tegnap óta készen vagyok. Végülis, gyorsabban megy mint feltételeztem volna. Úgy látszik, valahogyan sietnek ezzel az ügyel. Vádlottársaim: Lida Plachá és Mirek. Becstelensége tehát nem használt semmit sem.

A vizsgálóbíró elborzasztóan korrekt és hideg volt. Nagy horogkeresztes pléhkalácsok a kabát-hajtokán olyan meggyőződésről beszéltek itt, mely belül hiányzott. Pajzsok ezek, melyek mögött szegény kis hivatalnokocskák bújnak meg, hogy valahogy átvészeljék ezt a korszakot. A vádlotthoz sem jök, sem rosszak. Nem nevetnek, de nem is borulnak el. Hivataloskodnak. Nincs itt vér, hig leves folyik az erekben.

Megírták, aláírták az aktákat és megtalálták a megfelelő paragrafusokat. Vagy hatszor fordul elő bennük az árulás, birodalom elleni merénylet, a fegyveres felkelés előkészítése és nem tudom, micsoda még. Mindegyik vádpont önmagában is elég lenne.

Tizenhárom hónapig harcoltam itt a magam és az elvtársaim életéért. Bátorsággal és csellel.

Ellenségeim az „északi ármány”-t programjukká avatták. Azt hiszem, ebben én is kiismertem magam. Csak azért vesztettem, mert továbbra is kezükben maradt a szekerce.

Ennek a viaskodásnak már vége van. Most csak a várakozás következik két-három hétig, amíg kidolgozzák a vádiratot, aztán az utazás a birodalomba, a várakozás a tárgyalásra, az ítélet. Ez a távlat.

Osszesen még négy vagy öt hónap. Sok minden megváltozhatik ezalatt. Lehetséges. Innét ezt nem tudom megítélni. Viszont a gyors bukás odakinn a mi pusztulásunkat is siettetheti s így a kettő kiegyenlítődik.

A remény versenyfutása ez a háborúval, a halálé a halállal. Vajjon mi következik előbb: a fasizmus halála vagy az enyém? De csak én teszem fel ezt a kérdést? Nem ezt kérdezik foglyok tizezrei, katonák milliói, emberek tízmilliói Európában és szerte a világon? Az egyiknek kisebb, a másiknak nagyobb a reménye. De mindez látszat csupán. Az iszonyat, mellyel a felbomló kapitalizmus a világot elárasztja, fokozott mértékben fenyeget mindenkit. Emberek százezrei fognak még elesni, — még hozzá milyen emberek! — míg az életbenmaradottak elmondhatják majd: túléltek a fasizmust.

Már csak hónapok kérdése az egész, rövid

időn belül napok kérdése lesz csupán. Ezek lesznek a legkegyetlenebbek. Mindig eltűnődtem azon, milyen szomorú annak a katonának a sorsa, akit a háború utolsó pillanatában halálra sebez az utolsó golyó. De valakinek utolsó-nak kell lennie. Ha tudnám, hogy én lehetek az, azonnal jelentkeznék.

Az a rövid idő, amit még a Pankrácon töltök, már nem engedi meg, hogy ennek a riportnak azt a formát adjam, amit szántam neki. Szükszavúnak kell lennem. Inkább az emberekről kívánok tanúskodni, mint az egész korról, mert azt hiszem, ez a legfontosabb.

Jelinekéknél kezdtem az arcképsort. Egyszerű emberek, akikben rendes körülmények között nem láttál volna hősokeket.

Az elfogatás pillanatában egymásmellett álltak, a férfi sápadtan, a nő tüdővésztes rózsákkal járomcsontján. Az asszonynak elhomályosul a szeme, amikor látja, mint változtatja a Gestapo öt perc leforgása alatt vígasztalan sivataggá a lakás példás rendjét. Aztán lassan férje felé fordítja fejét s megkérdi: „Te, mi lesz velünk most?”

A férfi mindig szükszavú volt. Most nyugodtan erőfeszítés nélkül válaszol:

— Elmegyünk meghalni, Mánya.

Az asszony nem sikoltott fel, nem is tánto-

rodott meg, csak szép mozdulattal leengedte karját és az állandóan ráirányított pisztoly-csővek előtt kezét adott férjének. Ezzel zúdította a férfire és magára az első arcücsapást. Végigsímította megütött arcát és kissé elcsodálkozva bámult a betolakodókra, majd szinte komikusan ható nyugalommal mondta:

— Ilyen derék fiatalemberek — s felemelte hangját, — ilyen derék fiatalemberek... és... ilyen durvák.

Ebben igaza is volt. Néhány órával később majdnem eszméletlenül verve hozták ki a kihallgató-biztos irodahelyiségéből. De nem csikartak ki semmit belőle, sem akkor, sem később.

Nem tudom, mi minden történt velük, miközben kihallgatásra alkalmatlan állapotban hevertem a zárkában. De tudom, hogy az egész idő alatt nem mondtak el semmit. Utasításaimra vártak. Később még hányszor kötötték ki a férfit, hányszor verték és püffölték, de nem beszélt mindaddig, amíg oda nem súghattam neki, vagy legalább tekintetemmel nem jelezhettem, mit vallhat meg, vagy hogyan kell valania, hogy félrevezessük a nyomozást.

Az asszony szinte szánandóan érzékeny volt. Ilyennek ismertem elfogatásuk előtt. Viszont egyetlen könnyet sem láttam szemében a Gestapon töltött egész idő alatt. Nagyon szerette lakását. Ha az elvtársak felvidítésára kívülről

beüzenték, tudják, ki rabolta el bútorait, amiket számontartanak, ezt válaszolta:

— Ordög vigye a bútorokat, — ezzel aztán ne is törődjenek. Fontosabb dolgokkal kell foglalkozniuk, hiszen most helyettünk is dolgoznak. Az első dolog úgyis egy alapos átalakítás lesz a lakásomban, amit elvégzek én magam, ha egyszer kiszabadulok innét.

Egy szép napon mindkettőjüket elvitték, a férfit is, a nőt is, más irányba. Hiába kutattam nyomukat. Hiszen a Gestaponál nyom nélkül tűnnek el az emberek, ezer különböző temető felé szórva. Milyen aratása lesz ennek az iszonyú vetésnek!

Az asszony utolsó rendelkezése ez volt:

— Főnök úr, üzenje ki, senki ne sajnáljon, példám senkit se félemlítsen meg. Megtettem, amit a munkás öntudatom diktált és e szerint is halok meg.

Csak kis cseléd volt. Klasszikus műveltség híján nem tudhatta, hogy egyszer elmondták már:

„...vándor, ha Spártába érsz add hírül.

Hogy mi akik itt nyugszunk, betöltöttük a törvényt...”

Viszusilék

Ugyanabban a házban laktak, közvetlenül a Jelinek-házaspár szomszédságában. Szintén

József és Mária. Altiszi család, kissé idősebbek, mint szomszédaik. Jólmegtermett, tizenhétéves kamasz volt Viszusil, amikor besorozták és elvitték az első világháborúba. Néhány hét múlva szétroncsolt térddel küldték vissza, ami soha többé nem gyógyult be. A katonakórházban ismerkedtek össze, ahol az asszony ápolónő volt. A férfinél nyolc évvel idősebb volt. Még a háború előtt otthagya szerencsétlen házasságát, ki gondolhatta volna, hogy a hosszú vasúti altiszt és a menyecske tiltott dolgokban vesznek részt.

A férfi nem sokkal elfogatásom után került ide, ahol őszinte rémülettel láttam viszont. Mindent veszélyeztetett volna, ha megszólal! De az új fogoly hallgatott. Néhány röpiratért került ide, amit odaadott barátainak és a röpiratoknál maradt a dolog, a Gestapo tőle semmit sem tudott meg.

Néhány hónap múlva, amikor két társunk fegyelmezetlensége miatt a Gestapo megtudta, hogy központi bizottságunk utolsó szabadlábban lévő tagja, Honza Cserny Viszusil nővérénél lakott, két napon keresztül újból kihallgatta a férfit a maga módján, hogy kicsikarja belőle utolsó mohikánunk nyomait. Harmadnap eljött a négyszázasba és feltűnő óvatosan ült le hiszen nem kellemes be nem gyógyult sebeket ülni. Gondterhelten néztem rá, kérdőleg és biztatólag. Vidáman, külvárosi lapidaritással válaszolt:

— Ha nem akarja a fej, nem beszél sem a fej, sem az ülep.

Jól ismertem a családot, tudtam, milyen nehezen viselik el az életet akár egy-két napra is, egymás nélkül. Most hónapok múltak, milyen szomorúság súlya feküdhett a michlei lakáson az asszonyra, aki azokra az esztendeire árvult el, amikor az egyedüllét nehezebb a halálnál! Hány álmot álmodott végig arról, miként lehetne segíteni férjén és hogyan hozza vissza azt a kis idillt, melyben kissé nevetségesen Mamcinak és Apkónak hívták egymást. Végül mégis csak megtalálta a helyes utat: folytatta a munkát, dolgozott magáért és férjéért.

Igy ült még otthon 1943 újévének éjszakáján egymaga az asztalnál, egy arcképpel az asztalon, férje szokott helyén és amikor éjfél t rangoztak, az ő egészségére koccintotta oda poharát a másik pohárhoz, arra, hogy kiszabadul és visszatér.

Egy hónappal később az asszonyt is elfogták. A négyszázasban sokan összerendeztek láttára. Hiszen egyike volt azoknak, akik kívülről tartották az összeköttetést.

Nem vallott egy szót sem.

Nem ütéssel kínozták, hiszen súlyos beteg volt és meghalt volna kezük között. Kegyetlenebb kínzást eszeltek ki számára.

Néhány nappal elfogatása előtt férjét munkára vitték el Lengyelországba. Az asszonynak akkor ezt mondták:

— Nézze, ott nehéz az élet, egészséges emberek számára is az. A maga férje azonban nyomorék. Nem fogja kibírni. Elpusztul valahol és soha többé nem látja viszont. És hogyan keresne magának életpárt a maga éveiben? Legyen esze és mondjon meg nekünk mindent s mi akkor azonnal visszaadjuk őt magának.

...Elpusztul ott valahol! Az ő férje! Szegény, szerencsétlen! És ki tudja, milyen halállal? Nővérét megölték, férjét megölik, egyedül marad, magányosan, mint a szedett fa. Mit kezdene ezekben az években... Egyedül, elhagyottan a halálig... Talán megmenthetné. Talán visszahoznák számára... Igen, csakhogy ezért az árért! Akkor ő már nem volna sajátmaga és nem volna Apkó, az ő Apkó-ja...

Nem árult el semmit.

A Gestapo egyik névtelen transzportjával tűnt el. Röviddel azután érkezett a hír, hogy férje is meghalt Lengyelországban.

Lida

Baxáékhoz elsőízben este érkeztem meg. Csak Józsa és egy élénkszemű teremtes volt otthon, akit Lidának hívtak. Inkább gyerek volt még, aki kíváncsian szemlélte szakállas arcomat s láthatóan elégedett volt, hogy vala-

milyen új érdekesség érkezett a lakásba, akivel egy időre talán elszórakozhatik.

Gyorsan megbarátkoztunk. Kiderült, hogy ez a gyermek legnagyobb ámulatomra kis híján tizenkilenc éves már, hogy Józsa mostohanővére, Plachának nevezik és rendkívüli módon szereti a műkedvelő színjátszást.

Bizalmasa lettem (ennek alapján döbbsentem rá, hogy mégis csak idősebb úr vagyok), aki nek ifjúkora fájdmairól és álmairól vallott és mint bíróhoz futott hozzám a nővéreivel vagy sógorával támadt pörös ügyekben. Hirtelen hevülő volt, mint általában a fiatal lányok és elkényeztetett, mint a kései gyerekek.

Amikor fél év múlva először távoztam a lakásból, ahol konspiratív okokból fél évig tartózkodtam, elkísért, hogy feltűnés nélkül kíségetsen. Az idősebb sánta úrra kevésbé figyeltek fel, ha kislányába kapaszkodva távozik, mint magában. Mindenki inkább a fruska után fordul, mint utánam. Ezért jött velem a második sétára is, így kísért el az első illegális lakásba. A többi, — mint most a vádirat megállapítja — magától fejlődött ki. Lida összekötöm lett.

Szívesen vállalta, nem törődött túlságosan azzal, mit jelent, mire jó ez. Valami új és érdekes szerepkör volt mindenesetre, amit nem mindenki vállal, a kaland mellékizével. Ez elég volt neki.

Amíg apró ügyekről volt szó, nem is akartam többet közölni vele. Elfogatása esetén avatatlansága jobban védte volna, mint a „bűn” ismerete.

De Lida bedolgozta magát az új szerepkörbe. Többet is tudott, mint valami kis üzenettel elugrani Jelinekékhöz. Ezentúl viszont feltétlenül tisztában kellett lennie azzal, miről van szó? Szabályszerű iskola volt ez, Lida szorgalmasan és szívesen tanult. Kifelé mindig ugyanaz maradt. Vig, könnyelmű csitri, ugyanakkor azonban bent mást mutatott a kép. Lida gondolkozott. Lida megnőtt.

Az illegális munkában ismerkedett meg Mirekkel. A férfinak ekkor már alapos munka volt a háta mögött, amiről szívesen beszélt. Ez nagyon tetszett Lidának. Talán nem tudta felismerni a fiú jellemének magvát, de ebben az esetben én is elmondhatom magamról ugyanezt. Mirek munkája és határozottan hangsúlyozott meggyőződése folytán mindenesetre közelebb állt a lányhoz, mint a többi fiú.

Lida gyorsan megért.

A negyvenkettes év elején zavart kérdéseket intézett hozzám a párttagságra vonatkozólag. Soha azelőtt nem láttam olyan zaklatottnak. Semmit ezelőtt nem vett olyan komolyan, mint most ezt a kockázatot. Eleinte ingadoztam. Még tanítottam, előbb próbára tettem.

1942 februárjában a Központi Bizottság közvetlenül vette fel a párt tagjainak sorába.

Sötét, fagyos éjjelen tértünk haza a gyűlés után. A máskor mindig beszédes Lida most hallgatott. Csak hazaérkezésünk előtt állt meg hirtelen a ház előtti mezőn és csöndben, olyan halkán, hogy közben az arcunk előtt elsurranó hókristályok neszezését hallottuk, mondta:

— Tudom, ez volt a legfontosabb nap életemben. Most már nem vagyok a magamé. Igérem nektek, nem fogtok csalódni bennem, bármi történjék is.

Sok minden történt azóta, de Lida megtartotta szavát.

Ő tartotta a legbizalmasabb összeköttetéseket a Központi Bizottság tagjai között. A legveszedelmesebb feladatokkal őt bízták meg. Neki kellett újból felvennie a szétszakadt és megmentenie a veszélyeztetett kapcsolatokat. Ha egy lakás veszélyben forgott, Lida elment oda és átcsúszott, mint az ángolna. Úgy csinálta ezt, mint valaha, magától értetődően, vig gondtalansággal, ami alatt ezúttal már nagy felelősségtudat húzódott meg.

Egy hónappal elfogatásunk után csaptak le rá. Mirek hívta fel rá árulásával a figyelmet s ezután már nem volt nehéz megállapítani, hogy nővére és sógora számára ő tette lehetővé a menekülést az illegalitásba. Vérmérsékletének megfelelően a könnyelmű lány szerepét játszotta, akinek fogalma sincs arról, hogy meg nem engedett dolgot csinál, aminek komoly következményei lehetnek.

Igen sokat tudott, de semmit sem árult el. Főleg nem hagyta abba a munkát. A börtönben megváltozott környezete, változtak a munkamódszerek és a feladatok is. Számára viszont változatlanul fennállt párttagsági kötelessége, mely nem engedte, hogy ha bárhová is kerül, ölbe tegye kezét. Továbbra is minden utasítást gyorsan, pontosan és odaadóan végrehajtott. Ha valahogyan meg kellett oldani egy zavaros helyzetet, hogy megmentünk egy embert odakint, Lida ártatlan arccal vállalta bárki „bűnét”. Folyosószolgálatos lett Pankrácon és több tucat teljesen ismeretlen ember az ő közvetítésének köszönheti, hogy nem tartóztatták le. Majdnem egy évig dolgozott így, míg egy véletlenül elfogott duglevél véget vetett pályafutásának.

Most velünk megy a birodalmi bíróság elé. Ő nagy csoportunkban az egyetlen, akinek indokolt a reménye arra, hogy megéri a szabadságot. Lida fiatal. Ha már mi nem leszünk, ne engedjétek, hogy eltévedjen. Még fiatal, még sokat kell tanulnia. Tanítsátok és ne engedjétek, hogy elsatnyuljon. Vezessétek Lidát. Ne engedjétek, hogy eltévelyedjék, hogy egyszer és mindenkorra kielégítse az, amit a múltban véghezvitt. A legnehezebb pillanatban áll a helyt. Átesett a tűzpróbán. Itt bizonyosodott be, hogy nemes ércből való.

Nem az emberi jelenségek közé tartozik. Mint figura, mindenesetre érdekes és egy gondolattal nagyobb szabású a topbinél.

Ha tíz évvel ezelőtt a Flóra-kávéházban ültél a Vinochradyn és poharadhoz akartad koccintani pénzedet, vagy „főúr, fizetek”-et akartál kiáltani, hirtelen feketébe öltözött, sovány, magas ember jelent meg előtted, aki hangtalanul csúszott ki a székek és asztalok közül, mint a sikló és gyorsan eléd helyezte a számlát. Mozdulatai gyorsak és csendesek, mint a ragadozóé, tekintete éles, átható, mindent észrevegő. Ha letelepedtél, máris rászól a pincérekre: „Harmadik asztal, nagy, fehér, nélkül”, „Bal ablak, sütemény és Lidové Noviny!” Jó főúr volt a vendégek, derék kolléga az alkalmazottak szemében. Akkor azonban még nem ismertem. Sokkal később tudtam meg, kicsoda, amikor ceruza helyett pisztolyt tartott kezében Jelenekéknél és azzal mutatott rám:

— ... és ez érdekelt engem a legjobban.

Őszintén szólva, mindketten kölcsönösen érdekeltük egymást. Értelmes és egy előnye van a többi Gestapo ügynökökkel szemben: jól ismeri az embereket. A bűnügyi rendőrség szolgálatában ez kétségkívül sikereket hozott volna neki. A kis rablók, vagy a gyilkosok deklasszálta és elszigetelten, valószínűleg tétovázás

nélkül kitárták volna előtte lelküket, hiszen az ilyen ember nem törődik mással, mint bőre megmentésével. De az ilyen empertípussal politikai rendőrségnek csak ritkán van dolga. A rendőri ügyesség itt nemcsak a delikvens ügyességével mérkőzik. Nagyobb erővel kell összecsapnia: a meggyőződéssel és a közösség okosságával, melyhez a fogoly tartozik. Itt pedig nem használ sem agyafúrtság, sem ütleg.

Erős, saját meggyőződést biztosomnál hiába kerestél volna. Ilyen szempontból olyan volt, mint a többiek. Ha volt is néhánynak közülük meggyőződése, az ostobasággal, nem az eszmék és emberek ismeretével járt együtt. Hogy egészében véve sikereket értek el, azzal magyarázható, hogy a harc kis térségre szorítva, túlságosan hosszú ideig tartott. A mi mozgalmunk terepe állandóan csak Prága volt, mindig Prága, ahol minden második ember ismer bennünket és ahová a beugratók egész falkáját lehetett összevonni. Mégis évekig bírtuk ki és vannak elvtársak, akik ötödik éve élnek a föld alatt, anélkül, hogy a Gestapo nyomukra bukkant volna. Azért van ez így, mert bizonyára sokat tanultunk. Másrészt azért is, mert ellenségünk ugyan hatalmas és kegyetlen, de nem tud sokkal többet, mint pusztítani.

A II. A. 1-es osztályon hárman állnak a kommunizmus legkegyetlenebb elnyomóinak hírében

a belső ellenséggel vívott harcban elért sikere-
kért fekete-fehér-vörös kokárdával kitüntetve: Friedrich, Zander és Josef Böhm, az én bizto-
som. A nemzeti szocializmusról általában keve-
set beszélnek és csupán néhány frázisát ismét-
lik. Nem politikai eszmékért, hanem saját ma-
gukért harcolnak, ki-ki a saját módja szerint.

Zander, ez az ingerlékeny kis ember ért köz-
tük talán a legjobban a rendőrségi módszerek-
hez; még többet ért az üzleti ügyekhez. Prágá-
ból néhány hónapra Berlinbe helyezték, de ki-
sírta a visszatérést. A birodalmi szolgálat le-
fokozást és anyagi veszteséget jelentett volna
számára. A gyarmati hivatalnok valahol Afrika
sötétjében, vagy Prágában hatalmásabb úr, le-
hetősége is több a bankbetétek szaporítására.
Szorgalmas s hogy bizonyítsa, szívesen haligat
ki ebéd közben is. Már pedig bizonyításra szük-
sége van, nehogy kitűnjék, hogy nemhivatalosan
még szorgalmasabb. Jaj annak, aki kezébe kerül
és kétszeresen jaj annak, akinek otthon bankbe-
tétje vagy értékpapírja is van. Az ilyennek a
legrövidebb időn belül el kell pusztulnia, mert
Zander szenvedélye az értékpapír és betétkönyv.
Legtehetségesebb hivatalnoknak tartják ilyen
szempontból. (Ebben különbözik cseh tolmá-
csától és segédjétől, Szmolától, aki úri bandita;
nem kér életet, ha megkapja a pénzt.)

Friedrich — magas, sovány, barna ember,

rossz szemmel, gonosz nevetéssel, — mint a Gestapo kémje, már valamikor 1937 táján érkezett a köztársaságba, hogy segítse láb alól eltenni a német elvtársakat. Az ő szenvedélye ugyanis a halottak. Nem ismert ártatlanokat. Aki átlépi irodája küszöbét, — máris bűnös. Szívesen adja tudtára az asszonyoknak, hogy férjük meghalt a gyűjtőtáborban vagy a vesztőhelyen. Dicsekedve húz ki fiókjából hét urnát s felmutatja foglyának:

— Ezt a hetet saját kezemmel vertem agyon. Te leszel a nyolcadik.

Most már tényleg nyolc urnája van, mert Jan Zizskát is agyonverte. Szeret régi jegyzőkönyvekben lapozgatni és elégedetten jegyzi meg a halottak neveinél:

— Kinyírtuk, kinyírtuk!

Különösen nőket kínoz, szívesen.

Kedvtelése a fényűzés. A jól berendezett lakás, vagy szövetkereskedés arra jó, hogy siettesse halálod, ennyi az egész.

Cseh segédje, Nergr, vagy fél fejjel kisebb nála. Már ami a termetet illeti. Más téren ugyanis nincs köztük különbség.

Az én biztosomnak, Böhmnek, nem szenvedélye sem a pénz, sem a halál, bár az ő jegyzékében sincs kevesebb halott, mint két társa lajstromaiban. Böhm kalandor, aki szeretne valaki lenni. Szintén régóta dolgozik már

a Gestaponál. A Napoleon-kávéházban ő volt a főpincér Beran bizalmas tanácskozásai alkalmával és amit maga Beran nem mondott el Hitlernek, azt elmondta ő. De mi volt ez a lehetőséghez képest, hogy emberekre vadászhat, életük és haláluk ura lehet és egész családok sorsa felett határozhat!

A legterjedelmesebb provokatóri hálózatot ő építette ki. Vadász lett nagy kopófalkával. És vadászott. Gyakran nem másért, csak a vadászat gyönyöréért. A kihallgatásokat már nagyjából unalmas mesterségnek tartotta. Az elfogatás volt számára fontos, meg az, hogy embereket lásson maga előtt, akik döntésére várnak. Egyizben vagy kétszáz prágai villamoskialaut, autobus- és trolleybuszvezetőt tartóztatott le, akiket a vonalakon kergatett. Közben a forgalmat is megakasztotta, pánikot idézett elő a közlekedésben. Az ilyesmi boldoggá tette. Azután százötvenet közülük kiengedett, — elégedetten, hogy majd százötven családban fognak jó emberként beszélni róla.

Rendszerint igen kiterjedt, de kis ügyei voltak. Én, akit véletlenül halászott ki, kivételt jelentettem.

— Te vagy az én legnagyobb esetem — mondta gyakran őszintén és igen büszke volt.

hogy a legnagyobb esetek közé soroltak. Talán ez hosszabbította meg életemet.

Kölcsönösen hazudtunk egymásnak minden erőnkől, szakadatlanul és választékosan. Ezt én mindig tudtam, ő csak néha. De, ha a hazugság nyilvánvaló volt már, néma megegyezéssel napirendre tértünk felette. Úgy gondolom, nem annyira az igazság felderítése izgatta, mint inkább az, hogy legnagyobb esete ne maradjon árnyékban.

A botot és vasdorongot nem tartotta a kihallgatás egyetlen célravezető eszközének. Ennél jobban szeretett a vádlott lelkére beszélni, vagy fenyegetőzni aszerint, hogyan ítélte meg emberét. Engem, talán az első éjszaka kivételével, sohasem kínozott meg. De ha úgy tetszett neki, elkölcsönzött másoknak ilyen célra.

Határozottan érdekesebb és összetettebb jelenség volt valamennyi társánál. Gazdagabb képzelőerő segítette, tudott is élni vele. Egy ízben egy megjátszott ülésre mentünk ki Brányikba, később aztán gyakran üldögéltünk ott egy kerti vendéglőben és nézegettük a körülöttünk kavargó embereket.

— Elfogtunk — meditált felettük — és nézd, változott azóta valami? Az emberek csakúgy járkálnak tovább, mint előbb, úgy örülnek vagy szomorkodnak, mint azelőtt, a világ megy tovább a maga útján, mintha sohasem éltél volna.

Már pedig biztos, hogy a te olvasóid is ott vannak közöttük, — gondolod, hogy bárkinek közülük fejfájást okozol ?

Máskor egésznapig kihallgatás után gépkocsiba ültetett és körülautóztatott az esti Prágán, majd a Neruda-utcán felhajtva, a Hradsinba vitt.

— Látom, hogy szereted a várost. Nézd csak! Hát sohasem akarsz visszatérni ide ? Milyen gyönyörű! Gyönyörű lesz akkor is, ha te már nem leszel...

Jól alakította a kísértő szerepét. A nyári este már a közelgő ősz lehelletét hozta Prága fölé, a város kékes és érett volt, mint a szőlőtoke, mint a részegítő bor, a világ végéig elnéztem volna, de megszakítottam.

— ...és még gyönyörűbb lesz, ha ti már nem lesztek itt.

Hirtelen felnevetett, nem rosszhiszeműen, inkább szomorúan, majd azt mondta:

— Cinikus vagy.

Később többször visszatért az esti beszélgetésre.

— Ha már mi nem leszünk itt... Hát te még mindig nem hiszel a német győzelemben ?

Ezt kérdezte, mert maga sem hitt benne. És figyelmesen hallgatott, amikor a Szovjetszövetség erejéről és győzhetetlenségéről beszéltem. Egyebekben ez volt egyik utolsó „kihallgatásom”.

A szembenlevő zárka ajtaja mellett nadrágtartó lóg. Egészen közönséges férfi nadrágtartó. Sohasem szerettem ezt a ruházati darabot. Most akárhányszor kinyitják a zárka ajtaját, mégis örömmel nézek rá, egy csepp reményt látok benne.

Ha elfognak téged, lehet, hogy halálra nyomorgatnak, de előbb gondosan elszedik a nyakkendődet, övedet vagy nadrágtartódat, nehogy felakaszthasd magad (bár a lepedőn is remekül lóg az ember). Ezek a veszélyes holmik azután a fogházirodában hevernek, míg valamilyen névtelen pók a Gestapon elhatározza, hogy másfelé küldenek: munkába, gyűjtőtáborba vagy a vesztőhelyre. Ilyenkor lehívnak, hivatali méltósággal átadják neked, de nem viheted magaddal a cellába. Fel kell akasztanod künn az ajtó melletti szögre, ott függ csoportod indulásáig, annak látható jeléül, hogy a zárka egyik lakója készen áll önkéntelen vándorútjára.

A nadrágtartó azon a napon jelent meg, amikor megtudtam, mint döntöttek feleségem sorsáról. A szemben levő zárka lakója szintén kényszermunkára megy azzal a szállítmánnyal, amellyel Augusztá. A csoport azonban még nem indult el. Indulását váratlanul elnapolták, állítólag azért, mert az úti célt közben agyon-

bombázták. (További szép kilátások.) Mikor indulnak, ezt senki sem tudja. Talán este, talán holnap, talán két hét múlva. Ezalatt a nadrágtartó állandóan ott lóg szemben. Én pedig tudom: amíg ott függ, Augusztá Prágában van. Örömmel és szeretettel nézek ezért rá, mint segítőtársra. Egy, két, három napot nyer... tudja a jó ég, mire jó ez? Talán éppen ezek a napok mentik meg majd.

Ilyen állapotban élünk itt valamennyien. Ma, egy hónapja, egy éve, mindig a holnap felé fordított arccal, hiszen reményünk csak benne lehet. Sorsod meg van pecsételve és holnapután főbelőnek? Ó, de ki tudja, mi történhetik közben holnap! Csak a holnapot érzük még meg! Holnap minden megváltozhatik. Hiszen már minden olyan ingatag. Igen, ki tudná megmondani, mi minden történhetik holnap. Közben múlnak a holnapok, ezrek dőlnek ki, ezrek számára már nincs másnap, de az élők változatlan reménnyel élnek tovább: holnap, ki tudja, holnap mi történik.

A legnaívabb híresztelések forrása ez a remény. Minden héten felbukkan a háború befejezésének valamilyen újabb rózsaszínű terminusa, melybe mindegyikünk belekapasztkodik, ami szájról-szájra jár, a Pankrác minden héten valamilyen új, kedvező szenzációról suttog, ami-ben olyan szívesen hisznek. Harcra kelsz ellene, lerontod a hamis remények hitelét, mert azok nem erősítik, hanem gyengítik a jellemeket,

hiszen az optimizmust nem hazugsággal, hanem igazsággal kell és szabad csak táplálni, a kétségtelen győzelem világos látásával, — de mind ezeknek alapja benned is megvan: az a remény, hogy az ajándékként kapott holnapi nap talán átsegít azon a szakadékon, amely a fenyegető halál s az élet között van, amitől nem akarsz megválni.

Az emberi élet kevés nappól áll. S itt még azon fohászkodsz, hogy múljanak gyorsan, gyorsabban, a lehető leggyorsabban. Az idő, a vágató, a megállíthatatlan idő, mely állandóan eret vág rajtad, itt barátoddá lesz. Milyen különös dolog!

A holnaptól tegnap lesz. A holnaputánból ma. Aztán az is továtűnik.

A nadrágtartó még mindig ott függ a szemközt fekvő zárka ajtaja mellett.

litany' odnešit' a pečov' ukyje' ^R
Je listochy, aly sa obju. ly na 1876
až v prvoy' ony' za tento kromet
poprim' platit' y' kulavoy' Rasku
7' 1', aly šlo morkom' meji za
mijorenym' dnestem' a sroledyjn
zibitem' štyj, štyj oddane
a teje strochu. na vey' smole, jak
jeu' lreia' p'okazyj' a mcom' pro.
stichy, tely' meji. A grom' je
ta' prest' a nevapodit' a tati.
doula. by' p'athom, je' by' am
reporat' by' na p'od' a na smot'
v' mcom' p'om'it'kama' p'atit' a vey'
moleu' štyj, p'od'ouat' jaku' p'
t'izit'

Quartaet, d'acethal' p'inda
p'od'ouat' vyška' avoluce' na
m'ajorych' p'iehl'it'kach' a šlo' k'
stavne. Ale k'ame' v' byj' olemis'
pravoy' s'itu' t'ito' armody' a jak
je' n'ey' m'it'elna' smot' je' p'ost'it'
m'aj' os' m'yslit' a k'ud'ouat' m'od'
t'ier' by' v'alyje' aly' by' je'
p'od' k'ud'ouat', m'aj' p'iehl'it'kach'
a' vyhl'ad' v' m'com' a' d'ov'it' k'
a' k' v'alyje' - k' tomu' je' t'ieka

* Egy oldal Fucsik [kéziratából.

OSTROMÁLLAPOT 1942-BEN

1943 május 27.

Eppen egy évvel ezelőtt kezdődött.

Kihallgatásról vittek le a „mozi”-ba. A négyszázas lakóinak mindennapos vándorútja ez: délben le az ebédhez, melyet a Pankrácból hoztak, délután ismét vissza a negyedik emeletre. Ezen a napon azonban már nem mentünk fel újból.

Ülsz és eszel. A padok tele foglyokkal, akik kanalakkal és rágással foglalatoskodnak. Ennek majdnem emberi látszata van. Ha valamenynyen, akik holnap már halottak lesznek, e pillanatban csontvázakká változnának, az agyagedények és kanalak lármája csontzörejbe és az állkapcák száraz csattogásába fulladna. Erről azonban sejtelve sem volt senkinek. Ki-ki jó étvágygal táplálkozott, hogy életben maradjon, hetekig, hónapokig, évekig.

Majdnem azt mondhatnók: a kényelem órája ez. Majd hirtelen heves szélroham. Aztán újból csönd. Csupán a felügyelők arcát figyelve sejtetheted: itt valami történik. Később határo-

zottabb ez a benyomás, hiszen egyenként kihív-
nak bennünket, hogy visszavigyenek a Pankrác-
ra. Délben — ez teljesen szokatlan dolog! Egy
teljes fél nap kihallgatás nélkül, amikor úgys
elfárasztottak olyan kérdésekkel, melyekre
nincs válaszod, — valósággal Isten ajándéka
ez. Sajnos mégsem az.

A lépcsőházban Éliás tábormokkal* találko-
zunk. Zivaros szemekkel néz rám és kisúg a
felügyelők bozótjából:

— Ostromállapot.

Foglyok csak pillanatok töredékei alatt
cserélhetik ki híreiket. Néma kérdésekre Éliás
már nem tudott válaszolni.

A Pankrác börtönőrei elősodálkoznak időelőtti
hazatérésünk felett. Véletlenül az, aki zárkám-
ba kísér, leginkább bizalmatgerjesztő köztük.
Még nem tudom kicsoda, de elmondom neki,
mit hallottam. Fejét csóválja, nem tud semmi-
ről. Talán rosszul hallottam. Igen, lehetséges.
Ebben megnyugszunk.

Este visszatér és benéz a zárkába:

— Igaza volt. Merénylet Heydrich ellen. Sú-
lyosan megsebesült. Prágában kihirdették az
ostromállapotot.

Másnap lent a folyosón kihallgatásra sora-
koztatnak bennünket. Köztünk van Viktor Szy-

---

* Éliás tábormok a protektorátusi kormány cseh mi-
niszterelnöke volt ezidőben. Az ostromállapot első
napján letartóztatták, röviddel azután kivégezték a
megszállók a „Heydrich elleni merénylet támogatá-
sáért”.

nek elvtárs is, a Párt Központi Bizottságának utolsó élő tagja, akit 1941 februárban tartóztattak le. Az SS-egyenruhás termetes kulcsár fehér papirost lobogtat szeme előtt, melyen vastag betűkkel olvasható:

Entlassungsbefehl

Durván felnevet.

— Látod, zsidó, mégis kivártad. Elbocsátó parancs ! Krk !

És mutatóujjával arra a nyakra mutat, ahonnan majd Viktor feje lehull. Szynek Ottót elsőnek végezték ki az 1941-es ostromállapot alkalmával. Testvére, Viktor, a negyvenkettes statárium első áldozata. Mauthausenbe viszik „lelövésre”, ahogyan előkelően mondják.

Az út a pankráci fegyházból a Petschek-palotába és vissza most sokezer fogoly mindennapos kálváriája lesz. A kocsik SS őrszemélyzete „bosszút áll Heydrichért”. Míg egy kilométert fut a rabomobil, az áldozatok tucatjának revolveraggal szétroncsolt szájából és fejéből dől a vér. A többiek számára előnyt jelent, ha a kocsiban én is ott vagyok, mert sűrű szakállam izgatja és mélyértelmű tréfákra ösztönzi az SS-eket. Legkedveltebb tréfájuk, hogy a kocsik jobbra-balra dülöngelő belsejében szakállamba kapaszkodnak, mint valami fogantyúba. Részemre jó előkészület ez a kihallgatásokra, melyek az általános helyzethez igazodnak és sza-

bályszerűen a következő mondattal végződnek:

— Ha holnapra nem leszel okosabb, agyonlövünk.

Ebben már nincs semmi ijesztés. Estéről-estére hallod alulról a folyosóról, hogy nevetek kiáltoznak. Otven, száz, kétszáz embert szólítanak ki, néhány perc múlva megkötözve teherautókra teszik, mint a vágómarhát és a Kobyliszre viszik őket tömeges kivégzésre. Mi a bűnük? Mindenekelőtt az, hogy büntelenek. A nagy ügyektől függetlenül, véletlenszerűen tartóztatták le őket, semmiféle kihallgatásnál nincs szükség rájuk, ezért jök a halálra. Egy elvtárs szatirikus verset olvasott fel kilenc ismerőse előtt, ezért a merénylet előtt két hónappal letartóztatták. Most kivégzésre hurcolják a csoportot, — a merénylet helyeslése miatt. Fél évvel ezelőtt letartóztattak egy asszonyt, akit azzal gyanúsítottak, hogy illegális röpiratokat osztogatott. Az asszony tettét nem ismerte be. Most tehát letartóztatják fivéreit, nővéreit, sógorait és sógornőit; kivégzik valamennyiüket, hiszen egész családok kiirtása az új ostromállapot jel-szava. Félévvvel ezelőtt félreértésből letartóztattak egy postai altisztet. Most lenn áll a falnál és szabadonbocsátását várja. Hallja nevét és jelentkezik. A halálba indulók menetszlopába sorolják be, elhurcolják, föbelövik és csak másnap derül ki, hogy névegyezés okozta tévedésről van szó. A másikat kellett volna kivégezni. Azt is föbelövik tehát és minden rend-

ben van. Ki törődik az olyan csekélységekkel, hogy pontosan megállapítsa a halálba indulók személyi adatait? Vajjon nem felesleges ez, amikor arról van szó, hogy egy egész nemzetet pusztítsanak el?

Későn este térek vissza a kihallgatásról. Lenn a falnál Vladiszláv Vancsura áll, lábainál kis motyójával. Jól tudom, mit jelent ez. Ő is tudta. Kezetszorítunk. Feliülről, a lépcsőkanyarból még látom, mint áll ott, kissé előrehajtott fejjel és a szeme mint néz, mint néz vissza egész életére és túl azon. Félóra múlva kiáltják nevét...

Néhány nappal később ugyanennél a falnál Milos Krásnyt látom, a forradalom derék katonáját, akit még múlt év októberében tartóztattak le, de nem tudták megtörni sem kínzással, sem magánzárkával. Előrehajolva, nyugodtan magyaráz valamit a mellette álló felügyelőnek. Meglát, elneveti magát, búcsút int fejével, majd folytatja:

— Ez egyáltalában nem segít magukon. Még sokan elesnek közülünk, mégis maguk lesznek a vesztesek...

Aztán valamilyen déltáji óra. Lent állunk a Petschek-palotában, ebédre várakozva. Éliás tábornokot hozzák be. Hóna alatt újságok, mosolyogva mutat rájuk, most olvasta éppen, hogy összeköttetésben állott a merénylőkkel.

— Viccek — mondja röviden és nekilát az ételnek.

Este aztán mégegyszer derűsen magyaráz erről, amikor a többiekkel együtt visszaviszik a Pankrácba. Egy óra múlva kikísérik zárkájából és a Kobyliszre hurcolják.

A halottak tömege sokasodik. Számuk már nem tucatra, hanem százakra és ezrekre terjed. A friss vér izgatja a kétlábú ragadozók idegeit. „Hivataloskodnak” késő éjszakáig, „dolgoznak” vasárnap is. Most valamennyien SS egyenruhát viselnek, hiszen ünnepük ez, a mészárlás ünnepe. Munkásokat, tanítókat, parasztokat, írókat, hivatalnokokat végeztetnek ki; asszonyokat, férfiakat és gyerekeket ölnek; egész családokat pusztítanak ki, egész falvakat hamvasztanak el. Az ölmos halál mint valami pestis járja végig az országot és nem válogat. S az ember ebben az iszonyatban?

Az ember él.

Ez hihetetlen. Pedig él, eszik, alszik, szeret, dolgozik és ezer olyan dologra gondol, ami semmiképpen sem függ össze a halállal.

Talán valahol nyakszirtje körül ott ül a szörnyű súly, de viseli terhét, fejét se kókasztja tőle és nem görnyed meg alatta.

Az ostromállapot kellős közepén „biztosom” elvitt magával Brányikba. Gyönyörű június illatozott a hársakban és az akácok érett fürtjeiben. Vasárnap este volt. A villamosvég-

állomás felé hazatérő emberek áradata szinte lecsurgott kétoldalt az országútról. Kírándulásról hazatérve, hangosak, vígak, boldogan fáradtak voltak, arcukon a nap, a víz és szeretőjük csókjainak emlékével, — csak a halál, a folyton körülöttünk repdeső és felénk is célzó halál nyomát nem láttam vonásaikon. Nyüzsögtek, ugrándoztak, kedvesen, mint a házinyulak. Nyúlj közéjük és tetszés szerint válassz ki egyet közülük, rögtön a hátsó sarokba húzódnak, de néhány pillanat múlva ismét tovább nyüzsögnek, gondjaikkal, örömeikkel, egész életkedvükkel.

A rabok elfalazott világából meglepetésszerűen kerültem ebbe a sodró áramlatba. Eleinte keserűen izleltem édes boldogságának ízeit.

Igazságtalanul, jogtalanul!

Ahonnét jöttem s amit itt láttam, együtt volt az élet, a szörnyű nyomás alatt is elpusztíthatatlan élet. Egyben megölték és százban megnőtt, erősebben a halálnál. Miért tartsam ezt keserűnek?

Különben is: hát mi ott benn a zárkákban, akik közvetlenül a halál szomszédságában élünk, talán más fából vagyunk faragva?

Néha rendőrségi társasgépkocsin vittek kihallgatásra; a személyzet itt emberiesebben viselkedett. A kocsi ablakain keresztül az utcát bámultam, a kirakatokat, a virágárusok

állványait, a járókelők tömegét, a nőket. Ha kilenc pár gyönyörű női lábat számolok össze, mondtam egyízben magamnak, ma még nem végeznek ki. Aztán számolni kezdtem a szép női lábakat, méregettem, összehasonlítottam, gondosan megvizsgáltam vonalaikat, szenvedélyes elfogultsággal elismertem és elutasítottam, mintha nem életem múlna ezen, mintha életről egyáltalán szó sem lenne a játékban.

A zárkába rendszerint későn tértem vissza. Petsek apót ilyenkor már az a kérdés nyugtalanította, hazatérek-e egyáltalán? A viszontlátáskor átölelt, röviden elmondtam neki, mi újság, kik estek el tegnap a Kobyliszen, — aztán éhesen nekifeküdtünk az undorító szárított zöldségnek, víg nótákat énekeltünk, vagy pedig kötekedve, együgyű kockajátékban meüdtünk el, amely mindkettőnket teljesen lekötött. Ez rendszerint éppen azokban az esti órákban történt, amikor bármelyik pillanatban kinyílhatott volna zárkánk ajtaja, hogy egyikünket elszólítsa a halál üzenete.

— Te, vagy a másik, le! Mindent vinni! Gyorsan!

Bennünket ezúttal nem hívtak. Átéltük az iszonyat időszakát. Mikor ma visszaemlékezem erre, csodálkozom érzéseimen. Milyen csodálatos lény az ember, hogy elviseli az elviselhetetlent!

Az mindenesetre nem lehetséges, hogy ezek a pillanatok ne hagyjanak bennünk valahol mély

nyomokat. Lehet, hogy mint valamilyen film-
tekerics rejtőzik agyunkban az egész és egyszer,
tényleges életünk egyik napján, ha megéljük
ezt a napot, kifejlesztjük, az örületig kifejleszt-
jük kockáit. Lehet azonban, hogy csak te-
mető lesz belőlük, pázsittal, amelybe drága
magvakat vetettek.

És az értékes magvak kikelnek egyszer.

EMBEREK ÉS FIGURÁK II.

(Pankrác)

A börtönnek két élete van. Az egyik a cella zártságában játszódik le, szigorú elszigeteltségben a külvilágtól és vele mégis a legszorosabb kötelékekkel összefűzve mindenütt, ahol politikai foglyokról van szó. A másik élet színtere a cellák előtti térség, a hosszú folyosók félhomálya, egy önmagába zárt világ, uniformizáltabb és elszigeteltebb, mint a zárkáké, a sok báb és kevés ember világa. Erről akarok most beszélni.

Van természetrajza és történelme is. Ha nem lett volna, nem tudtam volna mélyebben megismerni. Csak a felénk forduló kulisszát ismertem volna belőle, felületét, mely látszólag egységes és kemény, mázsás súllyal fekszik a zárkák lakóira. Ilyennek láttam még egy évvel ezelőtt. Ma ez a felület tele van hasadásokkal, melyeken keresztül arcokat látok, nyomorult, gondterhelt, nevetséges arcokat. Olyanokat azonban, melyek mindenképpen sajátó-

san emberiek. A rendszer nyomottsága e homályos világ minden szereplőjére ránehezedik és napfényre hoz belőle mindent, ami emberi vonás. Ebből néha édeskevés van, néha egy gondolattal több. Ez a többlet különböztet meg embereket egymástól, ez alkot belőlük típusokat. Találsz itt végül bizonyosan néhány egész embert is. Ezeknek emberi vonásait nem a rendszer homálya hozza ki, nem szorultságukban segítenek mások szerencsétlenségén.

A börtön örömtelen intézmény. A zárkák előtti világ azonban szomorúbb a zárkák életénél is. A cellában barátság él, mégpedig milyen barátság! Az a fajta kapcsolat ez, amilyen frontokon, hosszantartó veszély idején alakul ki, amikor életed talán ma az én kezemben van, holnap az enyém a tiedben. A rendszer német fogházfelügyelői között viszont igen ritka a barátság. Nem is alakulhat ki. A besúgás légkörében élnek, nyomon követik és feljelentik egymást. Mindegyikük egyedül van és retteg attól, akit hivatalosan „bajtársának” nevez: a legjobbak közülük, akik nem tudnak és nem akarnak társtalanul élni, a zárkák lakói között keresnek barátokat.

Sokáig nem ismertük névszerint őket. A nevek nem látszottak fontosaknak. Magunk között gúnyneveket aggattunk rájuk, ezeket vagy mi adtuk, vagy elődeink örökségként maradtak ránk a zárkákban. Van köztük olyan, akinek annyi a csúfneve, ahány zárkára fel-

ügyel; ez az átlagos típus. Se meleg, se hideg. Itt nagyobb adagot ad, a szomszédban arculüt valakit. A foglyokkal való érintkezés másodperceken belül történik, ezek a másodpercek viszont mélyen belevésődnek a zárka emlékezetébe, egyoldalú elképzeléseket idéznek fel, egyoldalú gúnyneveket alakítanak ki. Néha azonban a zárkák megegyeznek a névadásban. A határozottabb jellemeknél van ez így, olyanoknál, melyek jóban vagy rosszban következetesek. Figyeld ezeket a típusokat. Korántsem véletlenül alakultak ki így. A náciizmus politikai hadseregének darabjai ők, válogatott emberek, a rendszer oszlopai, a rend támaszai...

„A szamaritánus”

Magas, kövér, tenorhangú ember: Rheuss SS-tartalékos, kölni pedellus. Mint minden iskolaszolga, elsősegély-tanfolyamot végzett és néha a fogház felcserét helyettesíti. Az első volt, akivel érintkezésbe kerültem közülük. A zárkába vitt, lefektetett a szalmazsákra, kezelte sebeimet és bekötözött. Talán tényleg segített életem megmentésében. Mi mutatkozott itt meg benne, az ember vagy az egészségügyi tanfolyam? Nem tudom. Akkor azonban egészen bizonyosan a dühödt rendszer szelleme mutatkozott meg benne, mikor az elfogott zsidóknak kiütötte a fogait, aztán pedig arra kényszerítette őket, nyeljenek le egy kanál sót vagy ho-

mokot, mint általános orvosságot, minden fertőzés ellen.

„*Labdac*”

Jószívú, beszédes kocsis a budejovicei sörgyárból. Rendes neve Fábíán. Széles mosollyal nyit be a zárkába, soha senkit nem bánt. Nem is hinnéd, hogy órákig tud ácsorogni odakint a zárka ajtaja előtt és hallgatózni, mit beszélnek a cellában, hogy azután minden nevetséges kis hírrel feljebbvalójához fusson jelentéstételre.

„*Hebegő*”

Szintén sörgyári munkás Budejovicéből. Általában sokan vannak itt szudétaföldi munkások. „Nem azon múlik, hogy a munkás mint egyén, hogyan gondolkozik vagy cselekszik, hanem hogy a munkásság mint osztály, mit tesz, hogy történelmi feladatát teljesítse” — mondja Marx. Ezek itt tényleg semmit sem tudnak osztályuk feladatairól. Kiszakadtak belőle, ellene fordították őket, eszmeileg a levegőben lógnak s valószínűleg szó szerint is lógni fognak.

A nemzeti szocialistákhoz a könnyebb megélhetésért csatlakozott. Később bebizonyult, hogy bonyolultabb dolog ez, mint képzelte. Ázóta már nem tud mosolyogni. Felismerte, hogy rossz lóra tett: a náciizmus győzelmére.

Azóta idegeit is elvesztette. Éjjel, amikor szalmafonatú papucsában egyedül járkal a börtön folyosóin, a pókhálós porban nyomot hagy sötét gondolatvilága.

— Minden le van sz... a — írja oda költőien és közben öngyilkosságról töpreng.

Nappal pedig rikácsoló, sivítő hangon kergeti a rabokat és fegyőröket, hogy ne féljen annyira.

Rössler

Hosszú, sovány, mélyhangú ember; a kevesek egyike, aki tud még őszintén nevetni. Textilmunkás volt a határszélen és néha órák hosszát is elvitázik:

— Hogy kerültem ide? Tíz éven keresztül állandóan munkanélkül éltem. Heti húsz korona az egész család számára, tudod te, milyen élet ez? Aztán eljönnek hozzád és azt mondják: lesz munkád, gyere velünk. Mentem és munkát adtak. Most lakhatunk. Most élhetünk. Szocializmus? Hát jó, ez nem az. Másképpen képzeltem. De jobb így, mint azelőtt volt.

— Nincsen igazam? És hogy háború van? Nem akartam háborút. Nem akartam, hogy mások meghaljanak. Csak azt akartam, hogy én élhessek.

— Hogy most akarva-nemakarva segíték nekik ebben? Hát mi az ördögöt tegyek? Bántottam itt valakit? Ha elmegyek, talán rossz-

szabb jön a helyemre. Kinek segíték ezzel? Ha befejeződik a háború, visszamegyek gyári munkásnak...

— Mit gondolsz, ki fog győzni? Nem mi, hanem ti? Akkor mi lesz velünk?

— Elpusztulunk? Kár! Másképpen képzeltem! — és hosszú, szomorú lépésekkel távozik a zárkából. Félóra múlva visszajön azzal a kérdéssel, milyenek is a viszonyok a Szovjetunióban.

„Izé”

Egy reggel a Pankrác alsó nagy folyosóján várakoztunk, hogy kihallgatásra vigyenek a Petschek-palotába. Így álldogáltunk naponta arccal szorosan a fal felé fordulva, hogy ne láthassuk, mi történik mögöttünk. Ezen a reggelen azonban új hangot hallottam:

— Nem akarok semmit sem látni, nem akarok semmit sem hallani! Ti még nem ismeretek engem! Majd megismertek még!

— Onkéntelenül el kellett nevetnem magam. Ebben az idemítésben itt tényleg a helyén voltak a Szejkből ismert bamba Dub főhadnagy szavai. Eddig senkinek sem volt bátorsága ahhoz, hogy ezt a tréfás idézetet ilyen hangosan mondja el. De a tapasztalt szomszéd érelyes oldalbalökéssel figyelmeztet, hogy ne nevessek. Talán tévedek, valószínűleg nem is tréfának szánta. Hát nem is volt az.

A hozzánk szóló fegyőr jelentéktelen terem-
tés SS-egyenruhában, kinek Svejkről nyilván-
valóan fogalma sincs. Csupán a lelki rokonság
adja a szájába Dub főhadnagy szavait. Withan-
nak hívják és Vitan néven a csehszlovák had-
seregben továbbszolgáló őrmester volt. Szava-
járása színigazat tartalmazott; később tény-
leg alaposan megismertük és sohasem beszél-
tünk róla máskép, mint Izéről. Őszintén szólva
ugyanis találékonyságunk kimerült, mikor meg-
felelő csúfnevet kellett volna találnunk a bam-
baság, a nyomorúság, nagyképűség és rosszság
e gazdag habaréka, a pankráci rendszer e leg-
főbb oszlopa számára.

Mennyi lelki kicsinység kell ahhoz, hogy az
ember testi kicsinysége miatt szenvedjen?
Withan azonban szenved és bosszút áll minde-
nen, ami testileg, vagy lelkileg nagyobb nála.
Ez azt jelenti, hogy bosszúját kénytelen állan-
dóan kitölteni.

Perszo nem ütlegekkel, amihez nem elég
bátor, hanem besugással. Hány fogoly fizetett
rá életével, hány egészségével Withan besugá-
sára. Pedig korántsem mindegy, milyen előze-
tes minősítéssel kerülsz ki a Pankrácról a
gyűjtőtáborba, ha egyáltalán kikerülsz.

Végtelenül nevetséges tünemény. A folyosón
méltóságteljesen jár és saját fontosságáról ál-
modozik. Mihelyt találkozik valakivel, azonnal
szükségét érzi, hogy felálljon valahová. Ha
kihallgat, felül a korlátra és akár egy óráig is

kibirja a kényelmetlen helyzetben, csak azért, hogy egy fejjel magasabb maradjon. Ha felügyel a foglyok borotválására, a lépcsőre lép, vagy a padok között jár és bölcs szentenciáját ismétli:

— Nem akarok semmit sem látni, nem akarok semmit sem hallani! Ti még nem ismertek engem...

A félórás reggeli sétánál, legalább is a gyepágyon jár, mely tíz centiméterrel környezete fölé emeli. Büszkén lép a zárkába, mint valami királyi fenség, de aztán gyorsan felugrik egy székre, hogy emelvényről végezhesse szemléljét.

Végtelenül nevetséges, de mint minden buta ember, olyan hivatalban, ahol emberi életről van szó, végtelenül veszélyes. Korlátoltságának különös tehetsége, hogy elefántnak látja a szúnyogot. Nem ismer mást a világon, mint vadászkutyai feladatát, ezért a legjelentéktlenebb eltérés az előirt rendtől számára valami igen nagy dolgot jelent, ami küldetése jelentőségét bizonyítja. Ha kell, fegyelem elleni kihágásokat és bűntényeket kohol, hogy aztán megnyugodjék abban a tudatban, milyen fontos személyiség is ő! Itt úgysem vizsgálja meg senki, jelentéseiben mi a valóság.

Smetonz

Tagbaszakadt figura, bamba arc, kifejezéstelen szem. Mintha Georg Grosznak a náci ro-

hamlegényről rajzolt karikatúrája éledne meg. Tehenekkel foglalatосkodott a litván határ mentén, de csodálatos módon e szép állatfaj nemességének nem maradt rajta nyoma. Feljebbvalói a német erények megtestesítőjének tartják: határozott, kemény, megvesztegethetetlen, — kevesek egyike, aki a napostól nem kér ételt, — viszont...

Egy német tudós — a nevére már nem emlékszem — egyszer az élőlények értelmi képességét az általuk ismert szavak mennyiségével mérte. Azt hiszem, azt állapította meg közben, hogy a legcsekélyebb értelmi képessége a házi macskának van, mert az csupán 128 szó jelentését ismeri. Ó, milyen lángelme akkor Smetonz mellett, akitől a Pankrác eddig csupán négy szót hallott:

— *Pass bloss auf, Mensch!*

Hetente kétszer-háromszor adta át szolgálatát, hetente kétszer-háromszor gyötrődött kétségbeesetten valamiért, a végén rendszerint sokan póruljártunk ezért. Láttam őt, amikor a fogházigazgató szóvá tette előtte, miért nincsenek nyitva az ablakok. A hatalmas hústöröny egy pillanatra zavartan megingott rövid lábain, ostobán előreejtett feje még jobban lekonyult, lebiggyedt szájszöglete hihetetlen erőfeszítéssel próbálta megismételni az imént hallottakat... Majd a nagy anyagtömeg hirtelen mozgásba lendült s mintha sziréna sivitott volna, olyan riadalom támadt a folyosón. Senki sem tudta,

miről van szó? Az ablakok továbbra is zárva maradtak, de már fröccsent a vér a Smetonzhoz legközelebb álló két fogoly orrából. Megtalálta a kiutat, azt, amit általában találni szokott. Ütni, ütni a patkányokat, ha kell, agyonverni őket, — ezt értette. Csakis ezt. Egyszer egy közös zárkába tört be és megütött egy foglyot; a fogoly — súlyos beteg ember — a földre zuhant és görcsös állapotba került. A zárka valamennyi lakójának guggolásokat, kellett végeznie rángásai ütemére, míg a beteg le nem csendesedett. Smetonz, csípőre tett kézzel, bárgyú mosollyal, elégedetten szemlélte, milyen jelesül oldotta meg ezt a bonyolult helyzetet.

Primitív lény, aki mindabból, amire tanították, csak egyet jegyzett meg: szabad ütnie.

Még ebben a teremtményben is megtört valami. Körülbelül egy hónappal ezelőtt történt. A fogház felvételi irodájában kettesben ültek K-val, aki a politikai helyzetről beszélt Smetonznak. Sokáig, nagyon sokáig tartott, amíg Smetonz sejteni kezdett valamit a magyarázat lényegéről. Ekkor felállt, kinyitotta az iroda ajtaját és óvatosan körülszimatolt. A folyosón mindenütt csend, minden alszik. Aztán gondosan becsukta az ajtót, majd lassan leregyott a székre.

— Te, szóval, úgy gondolod.

Tenyerébe hajtotta fejét. A szörnyű súly ebben a pillanatban érezhetően nehezedett a rop-

pant testben lakó kis lélekre; hosszú ideig így maradt, aztán elkeseredetten megjegyezte:

— Igazad van, mi már nem győzhetiünk...

Már egy hónapja nem hallották a Pankrác lakói harci kiáltását. Az új foglyok pedig nem tudják meg, mit jelentett valaha Smetonz keze.

A fogházigazgató

Polgári ruhában és az Untersturmführer egyenruhájában egyként mindig elegáns, boldog, önelégült kistermetű ember, a kutyák, a vadászat, a nők barátja. Ez lényének minket nem érintő része.

Másik énjét a Pankrác nagyon jól ismeri. Durva, erőszakos, műveletlen, jellegzetesen náci karrierista, aki hajlandó bárkit feláldozni, hogy felszínen tartsa magát. Soppának hívják, — ha egyáltalában fontos, hogy ezt megjegyezzük — lengyelországi származék. Állítólag kitanult kovács, de ez a tisztos ipar nem hagyott benne nyomot. Igen régen lépett Hitler szolgálatába és korteskedéseivel vívta ki mai tisztségét. Minden eszközzel védi pozícióját, érzéketlen, könyörtelen mindenkihez, foglyokhoz, alkalmazottakhoz, gyerekekhez és öregekhez egyaránt. Amúgy sincs barátság a nácizmus pankráci alkalmazottai között, de olyan magános és barátatlan lény nincs itt egy sem. Az egyetlen, akit becsül és akivel gyakrabban szóba áll, Weisner

rendőrőrmester, a fogház felcsere. De úgy látszik, ez a viszony sem kölcsönös.

Csak saját magát ismeri. Magáért harcolta ki úri helyét és saját érdekében maradt hű a rendszerhez az utolsó pillanatig. Talán az egyetlen közöttük, aki nem gondolt semilyen más menekvésre. Tudja, hogy ilyen nincsen. A rendszer bukása az ő bukása is lesz, kényelmes élete, remek lakása és eleganciája végét jelenti. (Ez az elegancia egyebekben nem tartja méltóságán alulinak, hogy kivégzett csehek ruháit viselje).

Ez a vége. Igen.

A fogház felcsere

Weisner rendőrőrmester különös kis figura a pankráci környezetben. Néha úgy tűnik, nem is tartozik ide, néha pedig nem lehet a börtönt nélküle elképzelni. Ha nincs a betegszobában, apró, ingó lépteivel állandóan a folyosókon mászkál, beszél magában és mindig, mindent megfigyel. Úgy viselkedik, akár egy idegen, aki csak egy pillanatra jön ide és sok benyomást akar gyűjteni. Ugyanakkor olyan csöndesen és gyorsan tudja kulcsát a zárba tenni és a zárka ajtaját kinyitni, mint a leggyakorlottabb foglár. Száraz humora van, ami lehetővé teszi, hogy dolgokat mondjon, tele rejtett célzással, ugyanakkor kötelezettség nélkül, úgy-hogy senki sem köthet szavába. Közeledik az emberekhez, de senkinek sem engedi, hogy

hozza közeledjék. Bármit is lát nem súg be, nem terjeszt be panaszt. Ha olyan cellába nyit be, mely tele van füsttel, hallhatóan szippant orrával:

— No! — cuppant, — a cellákban a dohányzás — cuppant még egyet, — szigorúan tilos.

Jelentést azonban nem tesz. Arca ráncos és állandóan boldogtalan, mintha valami nagy bánat kínozná. Nyilván nem akar semmiféle közösséget vállalni a rendszerrel. Nem bízik benne, nem hisz tartósságában, sohasem hitt. Ezért nem is költöztette át családját Boroszlóból Prágába, bár alig akad birodalmi hivatalnok, aki elszalasztaná a megszállt ország kievésének alkalmát. Ugyanakkor azokkal az emberekkel sem tud semmiféle közösséget érezni, akik a rendszer ellen harcolnak; nem is nőtt együtt velük.

Szorgalmasan és becsületesen ápolt. Általában mindenütt ezt csinálja és a legmakacsabban ellenszegül, ha túlságosan megkínzott foglyok szállítására adnak parancsot. Lehet, hogy lelkiismerete nyugalmaért teszi ezt. Másutt viszont nem nyújt segítséget, amikor sürgősen szükség lenne rá. Ilyenkor nyilván ráül lelkére a félelem.

A kisember típusa. Egyedül él a jelen meglévő és a holnap eljövendő félelmei között. Utat keres, de nem talál. Nem patkány, hanem kis egér, beszorulva a kelepcebe, — reménytelenül.

Már nem báb, még nem teljes ember, hanem átmenet a kettő között. A határozott öntudat hiányzik nála, hogy ember lehessen.

Tulajdonképpen kettő van ebből a típusból. Egyszerű emberek, érzékenyek, eleinte türelmesek, majd egyre inkább elborzadnak az örvénytől, amelybe belekerültek, később pedig kifelé vágyódnak; önállótlank, ezért támaszt keresnek, vezetést, inkább ösztönösen, mint felismerésekkel; segítenek rajtad, mert tőled várnak segítséget.

A pankráci német alkalmazottak közül ők az egyetlenek, akik fronton is voltak.

Hanauer, a znojmoi szabóipari munkás, nemrégén tért vissza a keleti frontról, kszakartan előidézett súlyos fagyásokkal. A háború nem való a népnek — bölcselkedik kissé svejki módon —, mit keressek én ott!

A másik, Höfer, a Bata-művek vidám cipésze, a francia hadjáratot csinálta végig és elmenekült a katonaságtól, bár előléptetést ígértek neki. Ej, ördög vigye, — mondta magának, mint azóta is mondja szinte naponta, minden kellemetlenség alkalmából, melyben elég része van.

Természetük és hangulatuk folytán hasonlítanak egymáshoz, de Höfer bátrabb, határozottabb, célratörőbb. Minden zárka egyöntetűen Flinknek nevezi.

Az ő szolgálata a nyugalom napja a zárkákban. Azt teheted, amit akarsz. Ha rádförmed, hunyorít ugyanakkor, hogy tudjad, mindez nem neked szól, hanem a feljebbvalót kell meggyőzni odalent a példás kötelességteljesítésről. Egyébként hiábavaló már erőfeszítése; feletteseit nem győzi meg és nem múlik hét, hogy meg ne büntessék.

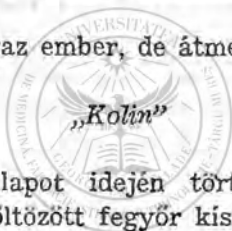
— Ej, ördög vigye, — legyint kezével és tovább csinálja a maga dolgát. Fiatal, könnyelmű fickó inkább, mint börtönőr. Azon kaphatod rajta, hogy örömmel és szenvedélyesen golyózik a fogoly fiúkkal a zárkában egy hatosért, máskor viszont cellájából a folyosóra hajtja ki a foglyot, hogy vizsgálatot végezzen. Ez a „zárkavizsgálat” soká tart. Ha ilyenkor belesel a zárkába, azt látod, hogy tenyerébe támasztott fejjel az asztal mellett ül. Alszik, gyönyörrel és nyugodtan, itt védik meg a legbiztosabban felettesei ellen, hiszen a folyosón levő foglyok éberén figyelik, nem közeledik-e valami veszedelem. Legalább szolgálata közben szeretne aludni, ha már éjjelente kedvese háborgatja, aki rendkívüli módon szereti.

A náciizmus győz, vagy leverik? — Ördög vigye! Hát, hogy a fenébe volna lehetséges, hogy ez a cirkusz tartsa magát?

Nem számítja magát hozzájuk tartozónak. Ez már önmagában is érdekessé teszi. Am Flinknél többről van szó. Nem akar hozzájuk tartozni. Nem is tartozik. Duglevelet kell köz-

vetitened más ügyosztályra? Flink elintézi. Valamit üzeni kell a külvilágnak? Flink továbbítja. Szükséged van arra, hogy beszélj valakivel, személyesen győzd meg, hogy így további embereket menthess meg? Flink elvezet zárkájába és őriz, — némileg a sikerült csíny felett érzett utcagyereki büszkeséggel. Sokszor rá kell beszélned: legyen óvatosabb. A veszély kellős közepén érzéketlen tud maradni. Nem tudatosítja teljesen jócselekedeteinek terjedelmét. Ez viszont hozzájárul ahhoz, hogy még többet tegyen. Csak politikai fejlődésében akadályozza.

Még nem igaz ember, de átmenet hozzá.

Az ostromállapot idején történt. Egy SS egyenruhába öltözött fegyőr kísért a cellámba és csakúgy színlag megmotozta zsebeimet.

— Mi van önnel — kérdezte csendesen.

— Nem tudom. Odafenn azt mondták, holnap agyonlőnek.

— Nagyon fél?

— El vagyok készülve.

Egy pillanatig gépiesen végigsímitotta kabátom hajtókáját.

— Lehet, hogy megteszik. Talán nem holnap, talán később, talán nem kerül sor rá. De ezekben az időkben... nem árt, ha az ember felkészül mindenre...

Megint elhallgatott.

— Ha talán mégis... nem akarna valakinek üzenni? Vagy, nem akar valamit írni? Nem a jelen, hanem, értse meg, a jövő számára, mondjuk arról, hogyan került ide, elárulta-e valaki? Ki hogyan viselkedett... hogy ne múljon el önnel, amit tud...

— Hogy akarok-e írni? Mintha legforróbb kívánságomat találta volna el.

Rövid idő múlva papírt és ceruzát hozott. Gondosan eldugtam, nehogy zárvizsgálat alkalmával megtalálják.

És sohasem nyúltam feléje.

A lehetőség túl szép volt, — nem tudtam bízni benne. Túl szép: itt, ebben a sötét házban, néhány héttel elfogatásom után azoknak egyenruhájában, akik csak verést és szitkot tartogattak számomra, embert, barátot találni, aki kezet nyújt felém, hogy ne távozzam innét nyomtalanul, hogy üzenhessek az eljövendő embereknek, hogy legalább egy pillanatra beszélni tudjak azokhoz, akik túléltek ezt a korszakot! És éppen most! Hiszen a folyosókon kivégzéshez hívnak ki, vértől megrészegedetten kiáltoznak az iszonyat szorongatja torkát azoknak, akiknek nem szabad kiáltaniok. Éppen most, ebben a pillanatban, — ez nem lehet igaz, ez hihetetlen, biztosan csak cselvetés. Milyen erőnek és milyen bátorságnak kellene abban az emberben lakoznia, aki saját kezdeményezésére felém nyújtja kezét, ebben a tisztségben!

Körülbelül egy hónap múlt el így. Az ostrom-állapotot megszüntették, a kiáltások meggyérültek, de a kegyetlen órák mélyen belénk vésődtek. Ismét este volt, ismét hazatérés a kihallgatásról, a zárka előtt ismét ugyanaz a fegyőr.

— Ügylátszik, szerencsésen megúsza. Minden, — nézett rám kérdően, — minden rendben volt?

Jól értettem a kérdést, ami mélyen megrendített és mindennél jobban meggyőzött a kérdező becsületessége felől. Ezt csak olyan ember kérdezheti, akinek erkölcsi joga van hozzá. E pillanattól kezdve bíztam benne. A mi emberünk volt.

Kifelé rejtélyes jelenség. Rendszerint egyedül jár a folyosón, nyugodtan, zárkózottan, éberén és figyelmesen. Senki sem hallotta hangos szavát, sohasem nyúlt a foglyokhoz.

— Kérem, adjon egy pofont, ha Smetonz. idenéz, — kérték az elvtársak a szomszéd zárkából —, hogy legalább egyszer lássa önt dolgozni.

Megrázta fejét.

— Nem szükséges.

Sohasem hallottunk tőle mást, mint cseh szót. Minden azt mondta rajta, hogy más, mint a többiek. Ámde nehezen tudtuk volna megmondani, miért? A németek maguk is érezték ezt, de nem tudták rábizonyítani.

Mindenütt ott van, ahol szükség van rá. Nyugalmat hoz, ha zűrzavar kezd eluralkodni, lel-

kesít, ha lehorgadnak a fejek, helyreállítja az összeköttetést, ha a láncszemek elszakadása újabb embereket fenyeget odakint. Nem vész el a részletekben, rendszeresen és nagyvonalúan dolgozik. Nemcsak most, kezdettől fogva.

Ezzel a feladattal indult neki a nácizmus szolgálatának.

Adolf Kolinszky, a Morvaországból, régi cseh családból származó fegyőr németnek jelentkezik, hogy cseh foglyokat őrizhessen, Hradec Kralovében, majd a Pankrácon.

Ez nyilván elkészerítette azokat, akik ismerték. De négy év múlva egy kihallgatás alkalmával a német börtönigazgató öklével hadonászva némileg elkésve így fenyegeti:

— Én majd kiverem magából ezt a csehséget.

Egyébként a börtönigazgató téved. Ez nemcsak csehség. Az embert is ki kellene verni belőle. Azt az embert, aki tudatosan és önkéntesen ment rendeltetési helyére, hogy harcolni tudjon és segítsen másokat a küzdelemben és akit az állandó veszély egyre keményebbé tett.

A mienk

Ha 1943 február tizenegyedikén kakaót hoztak volna nekünk reggelire a bizonytalan eredetű megszokott főzet helyett, ezt a csodát nyilván nem vettük volna észre, mert ezen a reggelen az ajtó előtt cseh rendőregyenruha

suhant el. Egy csizmás fekete nadrág tűnt fel a kulcslyuk látóterében, sötétkék kesztyű súrolta egy pillanatra a kilincset, aztán minden eltűnt. Olyan rövid ideig tartó tünemény volt, hogy negyedóra múlva már hajlandók lettünk volna kételkedni benne.

Cseh rendőr a Pankrácon! Milyen messze-menő következtetéseket vonhattunk volna le ebből a tüneményből!

Két óra múlva meg is tettük. A zárka ajtaja újból felnyílt, cseh rendőrsapka nézett be és csodálkozásunk felett vidáman elmosolyodó száj jelentette:

— *Freistunde!*

Ez nem lehetett most már hallucináció. Az SS-fegyőrök szürkészöld egyenruhái között a folyosón néhány sötét formaruha tűnt fel, melyek a csodával határosan hatottak mindnyájunkra: cseh rendőregyenruhák.

Mit jelent ez? Milyenek lesznek hozzánk? Bármilyenek is, maga az a tény, hogy itt vannak, önmagáért beszél. Mennyire a végét járhatja a rendszer, hogy legérzékenyebb pontján, egyetlen támaszpontján: elnyomó gépezetében ama nemzet fiait kell alkalmaznia, melyet el akar nyomni! Milyen rettentő emberanyaghiánnyal kell küzdenie, hogy meggyöngíti utolsó erősségét, csak, hogy néhány embert szerezzen! Milyen sokáig kíván még akkor fennmaradni?

Mindenesetre különlegesen kiválasztott emberek lesznek, talán rosszabbak, mint a német

fegyőrök, akiket a szokás és kétely megörölt már, de önmagában az a tény, hogy itt vannak, a vég csalhatatlan jele.

Igy okoskodtunk.

Pedig többről volt szó, mint az első pillanatban gondolni mertük volna. A náci rendszer már nem tudott válogatni. A rendszernek már nem volt miben válogatnia.

Tizenegyedikén láttunk először cseh rendőri egyenruhát.

Másnap kezdtük megismerni az embereket.

Eljön, bekukkant a cellába, aztán zavartan megáll a küszöbön és mint akinek hirtelen megjött a bátorsága, határozottan megkérdezi:

— Nos hát, hogyan élünk, uraim?

Nevetve válaszolunk. Szintén elneveti magát, majd zavartan folytatja:

— Ne haragudjanak ránk, higgyék el, szívesebben koptatnánk továbbra is a kövezetet, mintsem hogy Önöket őrizzük. De ennek így kell lennie. És talán... ez is jó lesz valamire.

Megörült, amikor elmondtuk, hogyan vélekedünk erről és hogy nézünk rájuk. Így lettünk barátok, az első pillanattól kezdve. Viteknak hívták, egyszerű, jószívű fiú volt, akkor reggel ő suhant el elsőnek a zárkánk előtt.

A másik, Tuma, a régi cseh fogházör igazi típusa. Faragatlan, lármás, de alapjában véve jó ember, ezt a típust valaha a köztársaság fogházaiban „atyusnak” hívtuk. Nem érezte a helyzet különösségét, ellenkezőleg, azon-

nal otthon volt itt a maga módján, darabos tréfákkal tartotta fenn a maga számára a rendet, amit egyebekben saját maga szegett meg: itt kenyeret dugott a zárkába, amott cigarettát, másutt pedig vidító beszédbe kezdett, akármilyen témáról, a politikai helyzetet kivéve. Mindezt természetesen csinálta, mert ez volt nem titkolt felfogása a fegyőri hivatásról. Az első fenyítés, amit ezért kapott, óvatosabbá tette, de nem változtatta meg. Mindig a mi öreg „atyusunk” maradt. Nagy dologra nem mertük kérni, de állandóan szabadabban éreztük magunkat mellette.

A harmadik szótlanul, zárkózottan, közönyösen jár a zárkák körül. A kapcsolatok felvételét célzó óvatos kísérletekre nem válaszol.

— Ezzel nem ütöttük meg a főnyereményt,
— mondja apácska egy heti megfigyelés után
— ez a legsikerületlenebb közöttük.

— Vagy a legügyesebb, — mondtam, inkább csak, hogy ellentmondjak, mert kétféle vélemény az apró dolgok megítélésében az élet fűszere a zárkában.

Két hét múlva úgy látszott, mintha ez a néma levente élénkebben pislogna a szemével. Viszonzom ezt az észrevétlen szemmozgást, melynek ezerféle jelentése van a fogházban.

Ismét semmi. Ügylátszik, tévedtem.

De egy hónap múlva minden kiderült, olyan gyorsan, mint ahogy a beálcázott lepke kibújik gubójából. A magábazárt gubó összetört és élő

lény jelent meg a helyén. Nem lepke, hanem ember.

— Emlékszobrokat állítsz? — kérdi apácska néhány jellemrajzomra.

Igen, szeretném, ha nem felejténék el az elvtársakat, akik hűségesen és becsületesen dolgoztak odakinn és idebenn és akik elestek. De azt sem akarom, hogy feledésbe merüljenek azok az élők, akik a legsúlyosabb feltételek között nemkevésbé hűségesen s becsületesen segítettek bennünket. Hogy a pankráci folyosók baljós homályából napfényre kerüljenek az olyan emberek, mint Kolinszky vagy ez a cseh rendőr. Nem a saját dicsőségükre, hanem azért, hogy például szolgáljanak másoknak. Hiszen az emberi kötelesség nem végződik ennek a háborúnak a végével és embernek lenni továbbra is hősi szívet kíván majd mindaddig, míg a kortársak nem lesznek teljes értelemben vett emberek.

Lényegében rövid történet Jarosláv Hora rendőr pályafutása. De egy egész ember történetét kapod meg benne.

Radnyicko: Isten hátamögötti fészek. Gyönyörű táj, egyben szomorú és szegény. Az apa üveges. Élete igen nehéz. Robot, ha van munkája, nyomor a munkanélküliség idején, melynek polgárjoga van errefelé. Ez vagy térdreoskaszt vagy felemeli fejed a jobb világ álmával, hitével s az érte folytatott küzdelemmel. Az

apa a másik utat választotta. Kommunista lett.

A fiatal Jarda ott hajt a májusi menetben a kerékpárosok között, vörös szalaggal befönt kerekű gépén. Ezt az emléket nem felejtí. Elviszi magával, — nem is ud pontosan róla, — az esztergályos mőhelybe, később első munkahelyére, a Skoda-gyárba.

Jön a válság, a munkanélküliség, a háború, majd az új munkalehetőség, a rendőri szolgálac. Az emlék akkor talán elhalványodik, elkopik benne, de soha el nem vész. Egy nap szolgálatra rendelik a Pankrácba. Nem önkéntesen, előre feltett céllal jön ide, mint Kolinsky, de a régi emlék tudatosodik benne, amikor először benéz a zárkába. Azóta határozott és tudatos.

Kutatja a terepet, felméri saját erejét. Zárkózott vonásai mögött gondosan latolgatja, hol és mint lehetne a munkát legjobban megkezdeni? Nem hivatásos politikus, csak a nép egyszerű fia, de tapasztalatokat örökölt apjától. Kemény gerince van, körülötte szerveződnek elhatározásai. Azután dönt. És a befalazott gubóból kibújik az ember.

Lelki tartalomban gazdag és értékesen tiszta; érzékeny és mégis férfias. Mindenre vállalkozik, amire itt szükség van. Nagy és kis feladatok adódnak? Ő nagy és kis feladatokat végez el. Gesztusok nélkül, csöndben, megfontoltan, de félelem nélkül dolgozik. Mindez magától értendő dolog számára. Kategorikus imperatívus

ez benne. Így kell lennie és a magyarázat felesleges.

Tulajdonképpen mindent elmondtam róla. Ez a fejlődése annak az embernek, aki ma már több megmentett életet írhat a maga javára. Ezek az emberek kinn élnek és dolgoznak azért, mert valaki a Pankrácban teljesítette kötelességét. Nem ismerik őt és ő nem ismeri azokat. Mint ahogy Kolinszkyt sem ismerik. Szeretném, ha legalább utólag ismernék. Mindketten gyorsan utat találtak legmélyebb emberi valójuk felé, ami megsokszorozta lehetőségeiket.

Jegyezd meg ezt példának, az ember példájának, akinek helyén van a feje és mindenekelőtt helyén van a szíve.

Apó

Ha véletlenül együtt látod mind a hármat, a barátkozás élénk képét figyelheted meg. Az SS. rabőr szürkészöld egyenruhája — Kolinszky; a cseh rendőr sötét formaruhája — Hora, a folyosószolgálatos világos, de örömtelen uniformisa — Szkorzsepa apó. Csak a legritkábban láthatod együtt őket, éppen azért, mert nagyon elővigyázatosak.

A fogház előírásai úgy intézkednek, hogy a folyosói munkákra, ételelosztásra és kihordásra „különösen megbízható, fegyelmezett, a többi fogolytól szigorúan elkülönített foglyokat lehet csak fehasználni”. Ezt mondja a szabály holt betűje. Viszont ilyen folyosószolgálatos nincs és nem is volt, különösen itt nem, a Gestapo

fogházaiban. A folyosószolgálatosok itt ellenkezőleg, csápok, melyeket a fogházi kollektíva bocsát ki a zárkákba, hogy így közelebb férközzék a szabad világhoz, hogy élni tudjon és fenntartsa tagjai között a kapcsolatot. Hány folyosós fizetett életével egy elárult üzenetért vagy duglevélért, amit véletlenül megtaláltak nála. De a börtönkollektíva törvénye könyörtelenül azt kívánja a helyükbe lépőktől, hogy folytassák a félbeszakított veszélyes munkát. Ha az ember elszántan vállalja, vagy fél tőle, egyrömegy, kitérni itt nem lehet. A félelemmel csupán sokat ronthatsz és mindent elveszthetsz, mint általában az illegális munkában.

Ez pedig rendkívül nehéz illegális munka: közvetlenül azok markában, akik ki akarják irtani, a fegyőrök szeme előtt, azokon a helyeken, melyeket ők határoznak meg, azokban a pillanatokban, melyeket ők választanak, olyan feltételek között, melyeket ők alakítanak ki. Mindaz, amit kinn tanultál, kevésnek bizonyul, de ezért nem kívánnak kevesebbet tőled.

Az illegális munkának vannak mesterei odakinn és vannak mesterei a folyosószolgálatosok között is. Szkorzsepa apó például ilyen. Színre szerény, csendes, igénytelen — és mozgékony, mint az ebihal. A fegyőrök nem gyözik dicsérni: milyen tisztességes, megbízható, kötelességtudó, mennyire nem csábítható el meg nem engedett

dolgokra. Folyosószolgálatosok, vegyetek példát róla.

Igen, vegyetek példát róla! Hiszen tényleg példa ő, ahogy a fogoly értelmezi. A börtönkollektíva legbiztosabb és legérzékenyebb csápjá.

Ismeri a zárkák állományát, minden szaporulatot az első pillanattól kezdve számon tart. Miért van itt, kik a társai, hogy viselkedik és hogyan azok. Tanulmányozza az „eseteket” és igyekszik átlátni rajtuk. Fontos ez, ha tanácsot akar adni, vagy üzenetet továbbítani.

Ismeri az ellenséget. Gondosan tanulmányoz minden fegyőrt, szokásaikat, erős és gyenge oldalait. Tudja, miben kell óvakodni, hogyan lehet kihasználni, miképpen elaltatni, mint rászedni őket. Sok jellemvonásukat, melyekről itt beszámoltam, az apótól tudtam meg. Hiszen mindegyiküket ismeri, találóan tudja jellemezni őket. Fontos ez, ha mozgásszabadságot, célszerű munkalehetőséget kíván biztosítani a folyosón.

Mindenekelőtt ismeri kötelességét. Kommunista, aki tudja: nincs olyan hely, ahol megszűnne párttag lenni, ahol ölbetehetné kezét és beszüntethetné működését. Szinte azt mondanám, itt a legnagyobb veszélyben, a legerősebb nyomás alatt lelt igazi helyére, itt nőtt naggyá.

Fürge és alkalmazkodó. Minden nap, néha minden óra új helyzetet teremt és új módszer alkalmazását követeli. Apó gyorsan és pontosan feltalálja magát, pedig másodpercek tö

redékei állnak csupán rendelkezésére. Bezörget a zárkába, meghallgatja a már előre megfogalmazott üzenetet, gyorsan közvetíti a lényegét a folyosó másik végén, előbb, mintsem az új őrszolgálatos az emeletre érkeznek. Óvatos és lélekjelenléte kifogástalan. Száz duglevél ment át kezei között, egyet sem fogtak el él még csak gyanút sem ébresztett közben.

Tudja, kit hol szorít cipője, hol kell biztatni, hol kell helyzetjelentést adni a külvilágról, hol kell apaí tekintetével erőt önteni egy emberbe, akiben szétárad a reménytelenség, hol segít egy beadott kenyérdarab vagy levesmaradék, hogy a fogoly elviselje a börtönéhséghez való átmenet legnehezebb időszakát, tudja mindezt, részint érzésből, részint alapos tapasztalatból és ezek szerint cselekszik.

Harcos, erős, rettenthetetlen harcos, igazi kemény jellem Szkorzsepa apó.

Szeretném, ha ti, akik talán egyszer ezeket a sorokat olvassátok, benne ama fogházi munkások remekbeszabott típusát látnátok, akik az elnyomóktól követelt munkát az elnyomottak érdekében végzett munkává tudták változtatni. Hiszen Szkorzsepa apó csupán egy közülük; a típusnak sokféle, emberileg különböző, de nem kevésbé jelentős változata van a Pankrácban és a Petschek-palotában. Szerettem volna megrajzolni legalább vázlatosan néhányuk arcélét, de, sajnos, már csak néhány órám van hátra,

nagyon kevés a dal számára, mely „oly rövidnek látszik, bár hosszan szólt.”

Tehát legalább néhány név, néhány példa, közlőrl sem mindaz, amit még el kellene mondani.

Dr. Milos Nedvied a nemes, remek elvtárs, aki fogoly bajtársainak nyujtott mindennapos segítségével életével fizetett Auschwitzban.

Arnost Lorenz, akinek kivégezték feleségét, mert nem adta ki elvtársait s aki egy év mulva maga is vérpadra ment, hogy megmentse társait, a fogházi munkásokat, a négyszázast és az egész börtönkollektívát.

A törhetetlenül szellemes Vasek Rezák, a zárkózott és mélyen áldozatkész Anka Viková, akit az ostromállapot idején végeztek ki, a mindig új utakat találó Springer könyvtáros, a gyöngéd Bilek fiú...

Csupa példa, csupa példa, nagyobb vagy kisebbszabású emberek és mindig emberek, sohasem figurák.

EGY OLDALNYI TÖRTÉNELEM

1943 június 9.

Őv függ a cellám előtt. Az én övem. Az elszállítás jele ez. Éjjel elvisznek a birodalomba, bíróság elé — és azután jön a többi. Életem megmaradt karajkájából az idő éhesen harapdálja az utolsó falatokat. A pankráci négyszáz-tizenegy nap hihetetlenül gyorsan múlt el. Mennyi van még hátra? Hol töltendő és milyen napok! Egy biztosnak látszik. Irni aligha tudok majd. Tehát ime az utolsó tanúvallomás. Egy oldalnyi történelem, melynek nyilván utolsó élő tanúja vagyok.

1941 februárjában letartóztatták a Csehszlovákiai Kommunista Párt egész Központi Bizottságát a helyettes bizottsággal együtt, melyet egy ilyen válságos pillanat számára állítottak össze. Hogy miként érhetette a pártot ilyen rendkívül súlyos csapás, az még felderítetlen dolog. Talán mondanak valamit erről a Gestapo biztosai eljövendő kihallgatásaik folyamán, mikor bíróság elé állítják majd őket. Hiába próbál-

tam meg a Petschek-palotában, hogy rájöjjenek a titok nyitjára. Volt ebben bizonyos része a provokációnak és sok része a vigyázatlanságnak is. Két esztendő sikeres illegális munkájában bizonyos mértékben eltompult az elvtársak ébersége. Az illegális szervezet egyre nőtt felületi kiterjedésben, egyre több elvtárs kapcsolódott bele, azok is, akiket más alkalomra tartalékoltak a párt számára. A gépezet egyre nagyobb lett, egyre összetettebb és egyre ellenőrizhetetlenebb. Nyilván régebben előkészítették már a csapást a szervezet központjára és akkor sújtottak le, amikor már készült a támadás a Szovjetunió ellen.

Eleinte nem ismertem a letartóztatások teljes terjedelmét. Vártam a szokott összeköttetésre — de hiába vártam! "Néhány hónap múlva derült csak ki, hogy valamilyen igen nagy esemény történt és nem szabad csak várakoznom. Magam kerestem tehát összeköttetést és mások is tapogatózni kezdtek.

Honza Viszkocsilra találtam rá először, a középcseh tartomány vezetőjére. Kezdeményező típus volt s némi anyagot gyűjtött már a lap számára, hogy a párt ne maradjon központi sajtóorgánum nélkül. Vezércikket írtam számára, ugyanakkor elhatároztuk, hogy a lapot Májusi levél címmel, mint röpiratot adjuk ki, mert a Rudé Právot rögtönzött formában akkor már egy csoport kiadta.

A partizán módszerek hónapjai következtek. A pártot igen súlyos csapás érte, de megsemmisíteni nem tudták. Elvtársak százai foglalták el a megüresedett helyeket, az elesett vezetők helyébe elszánt új emberek léptek és nem engedték, hogy a szervezetek széthulljanak vagy tétlenségbe merüljenek. Csak központunk nem volt és a partizán módszerek azzal a veszéllyel fenyegettek, hogy a legfontosabb időpontban, a Szovjetunió ellen készülődő támadás megkezdésekor, fellépésünk nem lesz egészen egységes.

A szintén még a partizán munka feltételei között kiadott Rudé Právo-ban gyakorlott politikai kéz munkáját ismerték fel. Ami, sajnos, nem a legjobban sikerült, Májusi levelünk-ből viszont mások látták, hogy itt szintén jelentkezik valaki, akire számítani lehet. És keresni kezdtük egymást.

Olyan volt ez, mintha sűrű erdőbe tévedtünk volna. Hangokat hallottunk, elindultunk felénk és kisvártatva a hangok egészen más irányból jelentkeztek. A súlyos veszteség az egész pártot óvatosabbá és éberebbé tette. Ha két ember a központi apparátusból el akart jutni egymáshoz, a próbák és konspirációs akadályok sűrű bozótján kellett átvergődnie. Ezeket az akadályokat az egymást keresők kölcsönösen helyezték egymás útjába. Ez annál bonyolultabb volt, mert nem tudtam, ki áll a másik oldalon, épúgy, ahogy társam se tudta, kit keres.

Végül megtaláltuk a közös nevezőt, dr. Milos Nevdiedet. Ez a bátor elvtárs lett első összekötőnk. Ebben is a véletlen munkálkodott közre. 1941 június közepén megbetegedtem és érte küldtem Lidát. Azonnal eljött Baxáék lakásába és ott egyeztünk meg. Szintén meg volt bízva a másik keresésével, viszont sejtelve sem volt arról, hogy a másik én voltam. Meg volt győződve arról, mint valamennyien a másik oldalon, hogy régen elfogtak és valószínűleg nem is élek már.

1941 június 22-én támadta meg Hitler a Szovjetuniót. Viszkocsillal még aznap este röpiratot adtunk ki ez esemény jelentőségéről. Június 30-án történt első találkozásom azzal, akit olyan hosszú ideje kerestem. Eljött az előre meghatározott lakásba, mert már tudta, kivel találkozik. Én azonban még mindig nem tudtam, ki lesz a társam. Nyári este volt, a kitért ablakokon sűrű akácillat áradt a szobába, szerelmesek találkozója teremtett pillanatot. Elsötétítettük az ablakot, villanyt gyújtottunk és — megláttuk — egymást. Honza Zika állt előttem.

1941 februárjában tehát nem tartóztatták le az egész pártvezetőséget. A vezetőség egyik tagjának, Zikának sikerült megmenekülnie. Régen ismertem és régen szerettem, de valójában csak akkor ismertem meg, amikor együtt dolgoztunk. Kövérkés, mosolygó, kissé az örökös nagybácsi, de kemény, szótlan, elszánt, határo-

zott a pártmunkában. Nem akart ismerni mást, mint hőtelességét. Mindenről lemondott, ami akadályozhatta volna kötelességei teljesítésében. Szerette az embereket, őt is szerették, de ezt a szeretetet sohasem szerezte azzal, hogy szemet hűnyt a mulasztások felett.

Néhány perc alatt megegyeztünk. Pár nap múlva pedig már ismertem az új bizottság harmadik tagját, aki május óta összeköttetésben állt Zika elvtársal Honza Csernyt. Jönövésű, jóképű elvtárs. Már a háború alatt tért haza tüdőlövéssel a náci Németországon keresztül a spanyol harctérről. Tetőtől talpig katona, gazdag illegális tapasztalatokkal, tehetséges és mindig kezdeményező.

A kérlelhetetlen harc hosszú hónapjai remek bajtársiassággal kapcsoltak össze bennünket. Természetünkkel és képességeinkkel jól kiegészítettük egymást. Zika a szervező, tárgyilagos, aprólékosan pontos, a szavak mögött kutató, lényegyet kereső, minden javaslatot gondosan mérlegelő ember, ki egyúttal a döntések végrehajtását a maga kedves módján, de szigorúan ellenőrzi. Cserny a szabotázműveletek vezetője és a fegyveres ellenállás előkészítője, mindig katonai fogalmakban gondolkozik, találékony, nagystílű, fáradhatatlan és szerencsés új formák, új emberek megválogatásában. Végül én — az agitáció és propaganda embere, az újságíró, aki szimatjára bízza magát, kissé fan-

taszta, de van kritikai érzéke az egyensúly fel-
lelésére.

A munkakör megosztása persze inkább a fe-
lelősség megosztása volt, nem a munkáé. Hiszen
valamennyiünknek mindenbe önállóan kellett
beavatkoznia, ahol éppen szükség volt erre.
Munkánk nem volt könnyű. A csapás, amely a
pártot februárban érte, még mindig érezhető
volt és még nem gyógyult be. Minden összekötte-
tésünk megszakadt, néha egész láncsorok estek
ki, másokat jól helyreállítottak, de nem értünk
hozzájuk, egész szervezetek, üzemek, országré-
szek álltak hónapokon keresztül elszigetelten,
míg felvehettük velük az érintkezést és meg-
kellett elégednünk azzal, hogy legalább a köz-
ponti sajtóorgánum eljut hozzájuk, hogy uta-
sításunkhoz tartsák magukat. Nem voltak la-
kásaink és nem tudtuk a régieket használni,
hiszen még mindig veszedelem fenyegette a
régii összejöveteli helyeket, kezdetben pénzünk
sem volt, élelmiszerellátásunk akadozott, sok
dolgot újból kellett felépíteni... mindez abban
a korszakban, amikor a párt nem elégedhetett
meg az építés és előkészítés munkájával, a
Szovjetunió elleni támadás idején, mikor már
közvetlenül be kellett avatkoznia a harcba, meg-
szerveznie a belső frontot a megszállók ellen,
guerilla-háborút vezetni ellene, nemcsak saját,
hanem az egész nép erejével. 1939—41 között,
a készülődés éveiben a párt mély illegalitásban
élt nemcsak a német rendőrség, hanem az egész

nép előtt. Most kivérezve meg kellett erősödni és tökéletesítenie kellett illegális munkáját a megszállók ellen, ugyanakkor meg kellett mutatkoznia a nép előtt, összeköttetést kellett létesítenie a pártonkívüliek felé, az egész néphez fordulnia, mindenkivel tárgyalnia, aki el volt szánva a szabadságharcra, erre az elszántságra nevelnie a még ingadozókat is.

1941 szeptemberében először mondhattuk, ha nem is azt, hogy ismét felépítettük súlyosan megrongált szervezetünket, de legalább azt, hogy újból szilárdan megszerveztük a párt gerincét, amely így legalább részben teljesíteni tudja a legfontosabb feladatokat. A párt beavatkozása azonnal észrevehető lett. Megszaporodtak a szabotázsok, megnőtt a sztrájkok száma az üzemekben, — szeptember végén Heydrichet küldték a nyakunkra.

Az első ostromállapot nem törte meg, de meglassította az egyre növekvő aktív ellenállást és újabb csapásokat mért a pártra. Különösen a prágai kerület és az ifjúsági szervezetek szenvedtek, újabb emberek estek el, akik nagyon értékes munkát fejtettek ki számunkra: Jan Krejcsí, Stancl, Milos Krászny és még sokan mások.

Viszont minden oldalon láthatták, mennyire legyőzhetetlen a párt. Elesett egy harcos és ha egy nem pótolhatta, ketten, hárman léptek helyébe. Az új esztendőbe már szilárdan kiépített szervezettel léptünk, távolról sem abban a terje-

delemben, mint 1941 februárjában, mégis eléggé felkészülten arra, hogy teljesíthessük a döntő csatában ráánkvaró feladatokat. A munkát megosztottuk valamennyien. De a munkában elsősorban Honza Zikának volt a legnagyobb érdeme.

Hogy mit végeztünk a sajtóban, arról talán a pincékben, padlásokon, az elvtársak titkos gyűjteményeiben elég adat lappang, úgyhogy erről felesleges beszélni.

Lapjainkat jól terjesztették és sokan olvasták, nemcsak a pártbeliek, hanem a pártunkívüliek sorában is; jelentős példányszámban jelentek meg sok önállóan dolgozó, egymástól szigorúan elszigetelt illegális technikai műhely kiadásában. Megjelenésük rendszeres és gyors volt, amint azt a helyzet kívánta. Sztálin elvtárs 1942 február 23-án kiadott hadparancsát például már a következő nap este megkapták olvasóink. Kitűnően dolgozott a nyomdászok, az orvosok technikai műhelye és a Fuchs Lorenz műszaki csoport, mely saját tájékoztató könyvomatost adott ki „A világ Hitler ellen” címmel. Minden többi munkát magam végeztem, hogy kíméljem a kádereket. Arra az esetre, ha elesnék, helyette képeztünk ki. Amikor letartóztattak, munkába kezdett és máig is dolgozik.

Gépezetünket a lehető legegyszerűbben építettük ki, hogy egy feladattal a lehető legkevesebb számú embert terheljünk meg. Elhagytuk a

hosszú összekötő láncokat, melyek — mint 1941 februárjának tapasztalatai mutatták — nem védték, hanem inkább veszélyeztették a gépezetet. Ebben ugyan több veszély rejlett a mi számunkra, a párt szempontjából viszont biztonságosabb módszernek bizonyult. Olyan csapás, mint 1941 februárjában, már nem érhetne.

Ezért is dolgozhatott egy új taggal kiegészítve, nyugodtan tovább a Párt Központi Bizottsága, amikor letartóztattak. Hiszen legközelebbi munkatársamnak sem volt fogalma a Központi Bizottság összetételéről.

Honza Zikát 1942 május 27-én fogták el. Itt ismét szerencsétlen véletlen játszott közbe. A Heydrich elleni merényletet követő éjszakán történt ez, amikor a megszállók egész gépezete üzemben volt, hogy hatalmas razziákkal kutassa át Prága egész területét. Behatoltak abba a sztresovicei lakásba is, ahol Zika megbújt. Papírai rendben voltak és valószínűleg elkerülte volna az igazoltatók gyanúját. De nem akart veszélyeztetni egy derék családot és a harmadik emeletről az ablakon át szökést kísérelt meg a másodikra. Útközben megcsúszott és súlyos gerincsérüléssel szállították a rabkórházba. Egyáltalán nem tudták, kit kaptak kezükbe. Csak tizennyolc nappal később, fényképekkel való összevetés alapján állapították meg kilétét és a haldoklót kihallgatásra vitték a Petschek-palotába. Ott láttam utoljára, amikor felhivat-

tak, hogy szembesítsenek vele. Kezet szorítottunk, kedves, széles mosolyával rámköszöntött.

— Jó egészséget, Julius.

Ez volt minden, amit hallottak tőle. Többet ugyanis nem beszélt. Néhány arcára mért ütés után eszméletét veszítette és néhány óra múlva meghalt.

Letartóztatásáról már május 29-én tudtam. A csápok kitűnően dolgoztak. Segítségükkel egyeztem meg vele további lépésemről, amit később utólag jóváhagyott Honza Cserny is. Ez volt utolsó közös határozatunk.

Csernyt 1942 nyarán fogták el. Ez már nem volt véletlen, hanem összekötőjének durva fegyelmezetlensége. Az összekötő, Jan Pokorny, nem viselkedett úgy, ahogyan vezető tisztséget betöltő aktivistához méltó lett volna. Néhány órai kihallgatás — természetesen meglehetősen kemény kihallgatás — után (de mi mást várhatott volna?) elvesztette bátorságát és megadta a lakást, melyben Csernyvel találkozni szokott. Innét azután a nyom Honzához vezetett, aki így néhány nap múlva a Gestapo kezére került.

Mihelyt behozták azonnal szembesítettek vele.

— Ismered ?

— Nem ismerem.

A két válasz egyöntetű volt. Cserny azután teljesen megtagadta a vallomástételt. Régi sebesülése megóvta a hosszú kínzástól. Gyorsan eszméletét veszítette. Mielőtt második kihallga-

tására került volna sor, már pontosan tájékoztatták és ahhoz is tartotta magát.

Semmit sem tudtak meg tőle. A pankráci börtönben tartották és hosszú ideig vártak, hogy valamilyen új vallomás beszédre bírja. Erre azonban nem került sor.

A fogság nem változtatta meg. Friss, víg, becsületes maradt. Így távlatot mutatott másoknak is, amikor előtte már csak a halál távlata maradt.

Hirtelen vitték el a Pankrácról, 1943 áprilisának utolsó napjaiban, nem tudom, hová. Az emberek váratlan eltűnése mindenesetre baljós dolog. Lehet, hogy csalódom, de nem hiszem, hogy mégegyszer viszontlátjuk egymást.

Mindig számítottunk a halálra. Tudtuk, ha a Gestapo kezébe kerülünk, ez a véget jelenti. *És eszerint cselekedtünk itt is.*

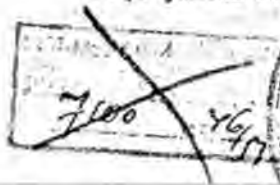
— — — — —
Az én szerepem is befejezése felé közeledik. Ezt már nem írtam meg. Ezt már nem ismerem. Ez már nem szerep. Ez az élet.

Ami most történni fog, annak már nem lesz nézője.

A függöny legördül.

Szerettelek benneteket emberek. Legyetek éberek !

1943 június 9.

Jelenjűre